

ontwikkeling+beheer natuurkwaliteit

o+bn

Kennisnetwerk O+BN

Samenwerkingsverband
voor kennis, beheer en
beleid in bos en natuur

JAARVERSLAG 2012

J A A R 2 0 1 2

Voorwoord

2012 was voor het Bosschap en OBN een bewogen jaar. In het huidige regeerakkoord staat aangekondigd dat de product- en bedrijfsschappen worden opgeheven. Dat heeft grote consequenties voor het Bosschap: de huidige organisatie zal verdwijnen. Betrokken organisaties zijn voornemens een doorstart te laten plaats vinden in een 'nieuw' platform voor terreinbeheer dat (een deel van) de huidige activiteiten van het Bosschap overneemt. Dat heeft ook consequenties voor de uitvoering van OBN.

Voor OBN stond het jaar 2012 in het teken van de evaluatie en toekomstverkenning van het Kennisnetwerk OBN. Een hoogtepunt hierbij was het bestuurlijk diner op 26 september, waarbij ik het genoegen had om samen met het ministerie van Economische Zaken (EZ), bestuurders en topambtenaren werkzaam bij het ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M), provincies, waterschappen, Interprovinciaal Overleg (IPO) en Vereniging Nederlandse Gemeentes (VNG) welkom te heten.

Het bestuurlijk diner was het startpunt voor overleg over de voortzetting van het succesvolle concept dat het Kennisnetwerk OBN vertegenwoordigt. Inmiddels is het Bosschap al begonnen met het doorvoeren van de verbeterpunten. Zo breed mogelijk worden andere organisaties betrokken om meer efficiënt met budget en nog effectiever met kennisvragen om te gaan.

In 2012 heeft het kennisnetwerk zich wederom gericht op het herstel van Natura 2000 gebieden, habitattypen en soorten. De inzet voor de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) vanuit OBN heeft in 2012 een vervolg gekregen bij de voorbereidingen van de opnametoets.

De Europese Commissie heeft het Kennisnetwerk OBN getypeerd als een voorbeeld voor Europa.

De commissie heeft Nederland gevraagd in 2012 een biogeographical seminar te organiseren over Natura 2000 voor de lidstaten van de Atlantische regio. OBN heeft zowel aan de voorbereidende workshop als aan het seminar een grote bijdrage geleverd. Tenslotte kan ik trots constateren dat de inzet die wij plegen om kennis te delen ook is opgevallen: op verzoek is eind november 'onze' Natuurportal tijdens een internationale workshop in Brussel gepresenteerd.

Voor meer over Europa en OBN geef ik graag het woord aan Micheal O'Briain, plaatsvervangend afdelingshoofd Natuur en François Kremer, coördinator Natura 2000, beiden van DG Environment van de Europese Commissie, elders in dit jaarverslag.

Drs. E.H.T.M. Nijpels
Voorzitter Bosschap

Wat is OBN en hoe werkt het?

Historie

Het Kennisnetwerk Ontwikkeling + Beheer Natuurkwaliteit (OBN) bestaat al sinds het begin van de jaren negentig als advisering- en onderzoekprogramma van het ministerie van Economische Zaken (EZ). Het kennisnetwerk was van oudsher gekoppeld aan het Subsidieprogramma Effectgerichte Maatregelen (EGM) dat zich richtte op het tegengaan van verzuring, vermeting en verdroging in natuurgebieden. Vanwege de goede resultaten van het kennisnetwerk is in 2006 de doelstelling verbreed naar natuurherstel in de breedste zin en naar landschapsschaal.

Doel

Het Kennisnetwerk OBN heeft als doel de ontwikkeling, ontsluiting, verspreiding en benutting van kennis over natuurherstel ten behoeve van Natura 2000, Programmatische Aanpak Stikstof (PAS), leefgebiedenbenadering en ontwikkeling van nieuwe natuur. Daarbij wordt waar mogelijk een koppeling gemaakt met andere maatschappelijke belangen, zoals zeespiegelstijging, klimaatverandering, waterkwaliteit en waterkwantiteit.

Organisatie

Binnen het netwerk signaleren terreinbeheerders, onderzoekers, universiteiten, adviesbureaus, rijk, provincies, waterschappen en overige overheden samen problemen in het beheer en zetten deze om in onderzoeksvragen die moeten leiden tot concrete maatregelen voor beheer, behoud en herstel van bos en natuur. Het bijbehorende onderzoek wordt via een aanbestedingstraject aan onderzoekinstellingen gegund. Tijdens de gehele cyclus - van probleemverkenning, vraagarticulatie, beoordeling van onderzoeksvoorstellen, onderzoeksbegeleiding tot verspreiding van kennis - werken beheerders en onderzoekers intensief samen in de deskundigenteams.

Kennisagenda OBN

Het ministerie van EZ heeft de Kennisagenda Kennisnetwerk OBN voor 2009-2015 vastgesteld. Deze agenda bepaalt de koers en de hoofdlijnen van het OBN-onderzoek en de opdracht aan het OBN Netwerk (zie: www.natuurportal.nl; zoek naar 'Kennisagenda Kennisnetwerk OBN'). In 2013 wordt gewerkt aan de Kennisagenda voor 2014-2018. Deze zal in het najaar van 2013 beschikbaar komen.

Deskundigenteams

De motor van het OBN-netwerk wordt gevormd door zeven op landschapsniveau georganiseerde deskundigenteams:

- Beekdallandschap
- Droog zandlandschap
- Duin- en kustlandschap
- Heuvelandschap
- Laagveen- en zeekleilandschap
- Nat zandlandschap
- Rivierenlandschap

Ieder team heeft een voorzitter, een vicevoorzitter, een secretaris en daarnaast circa 12 leden. De voorzitters zijn afkomstig uit het natuurbeheer, de vicevoorzitters uit het onderzoek. De (vice)voorzitters zijn lid van de Adviescommissie OBN. De secretarissen hebben tevens zitting in het door het Bosschap ingestelde secretarisoverleg. Voorzitter, vicevoorzitter en secretaris vormen samen het bestuur van het deskundigenteam. Dit bestuur zorgt voor de onderlinge

afstemming, opstellen van onderzoeksvoorstellen, bijdragen aan het jaarplan en het jaarverslag van OBN, de begeleiding van onderzoek, goedkeuring van rapporten en de verspreiding van OBN-kennis.

Expertisegroep fauna

De Expertisegroep fauna adviseert de deskundigenteams en agendeert specifieke faunaproblemen.

Adviescommissie

De Adviescommissie Kennisnetwerk OBN adviseert het Bosschap over de Kennisagenda en het jaarplan van OBN. Ook beoordeelt deze commissie op hoofdlijnen programma's van eisen en wensen en projecten met een groot belang voor de praktijk van het natuurbeheer - zoals met de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS). In deze commissie hebben naast de voorzitters en vicevoorzitters van de deskundigenteams een aantal organisaties zitting, afkomstig uit het natuurbeleid, het natuurbeschermingsonderzoek en de natuurbeschermingspraktijk.

Bestuur van het Bosschap

De algehele verantwoordelijkheid voor het Kennisnetwerk OBN ligt bij het bestuur van het Bosschap. Belangrijke ijkpunten zijn de vaststelling van jaarplan, jaarverslag en jaarrekening van OBN, en controle op het nakomen van de aanbestedingsregels voor overheden.

Samenwerking

Het Kennisnetwerk OBN streeft nadrukkelijk naar samenwerking met andere organisaties en programma's zoals het Deltaprogramma, het Programma Rijke Waddenzee, de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS), Ruimte voor de Rivier, het Europese subsidieprogramma LIFE+, programma duurzame ontwikkeling ondergrond (SKB) en de Stichting Toegepast Onderzoek Waterbeheer (STOWA).

Jaarcyclus OBN

Aan het begin van het jaar worden de goedgekeurde onderzoeksvoorstellen aanbesteed aan de advies- en onderzoekbureaus. Tegelijkertijd beginnen de deskundigenteams met het formuleren van de onderzoeksvragen voor het jaar daarna, welke medio mei op hoofdlijnen bekend zijn. Op 1 oktober wordt het jaarplan ingediend bij het ministerie van EZ. Het hele jaar door begeleiden de deskundigenteams lopende onderzoeken en geven zij advies over beheervraagstukken. Gemiddeld duren de meeste onderzoeken twee tot drie jaar.

Adviescommissie Kennisnetwerk OBN

Voorzitter: J. Jansen (*Bosschap*). **Beleidscoördinator:** W. Wiersinga (*Bosschap*). **Secretaris:** M. Brunsveld (*Bosschap*). **Leden:** R. Bekker (*Gegevensautoriteit Natuur*), R. Bobbink (*Onderzoekcentrum B-ware*), J. van Erp (*DLG*), K. de Feijter (*Staatsbosbeheer*), G. Grimberg (*ministerie EZ*), A. Grootjans (*Rijksuniversiteit Groningen*), A. van Haperen (*Staatsbosbeheer*), H. Hekhuis (*Staatsbosbeheer*), W.J. Holtland (*Staatsbosbeheer*), P. de Hullu (*Stichting Bargerveen*), A. Jansen (*Unie van Bosgroepen*), A. Kooijman (*Universiteit van Amsterdam*), L. Lamers (*Radboud Universiteit Nijmegen*), E. Lammerts (*Staatsbosbeheer*), J. Roelofs (*Radboud Universiteit Nijmegen*), M. Schouten (*Staatsbosbeheer*), H. Siebel (*Natuurmonumenten*), H. Siepel (*Wageningen UR*), K. Sykora (*Wageningen UR*), B. van Tooren (*Natuurmonumenten*), U. Vegter (*Het Drents Landschap*), T. Verstrael (*Sovon*), C. van Vliet (*Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden*) en H. de Vries (*It Fryske Gea*).

Coördinatie

Na een overgangsjaar ging de coördinatie van het Kennisnetwerk OBN in 2011 volledig over van het ministerie van EZ naar het Boschap, met als leidraad de Kennisagenda Kennisnetwerk OBN 2009-2015. Ook in 2012 vond geregeld afstemming met dit ministerie plaats.

In het kader van OBN werden 13 nieuwe onderzoeken uitgezet, 23 lopende onderzoeken begeleid en 11 afgerond. Daarnaast werden 10 nieuwe onderzoeksvragen voor 2013 geformuleerd. Voorts is OBN door het ministerie van EZ gevraagd om als onafhankelijk orgaan - enerzijds vanwege de wetenschappelijke basis en anderzijds vanwege de brede vertegenwoordiging - om de opnametoets voor de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS) voor te bereiden. In 2013 zal de opnametoets uitgevoerd worden.

De Adviescommissie OBN is in 2012 vier keer bijeen geweest. In 2012 werd de evaluatie en toekomstverkenning van het Kennisnetwerk OBN uitgevoerd. De secretarissen en de coördinator van OBN vergaderden in 2012 drie keer ter uitwisseling van informatie en voorbereiding van nieuw onderzoek, jaarplan en jaarverslag.

Externe samenwerking

In 2012 is voortgegaan op de weg die in 2011 is ingezet. Het diner pensant was een mijlpaal voor intensievere samenwerking met partijen als de Unie van Waterschappen, het ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en de Vereniging Nederlandse Gemeentes (VNG).

De OBN deskundigenteams zochten samenwerking voor het opstellen van de onderzoeksvoorstellen bij Rijkswaterstaat, provincies en waterschappen. Dit leverde als direct resultaat al vertegenwoordigers in deskundigenteams op.

Bovendien heeft OBN bijgedragen aan de Natura 2000 Seminar Atlantic Biogeographic Region; hiermee staat OBN ook op de Europese agenda.

Communicatie

Kennisverspreiding en kennisgebruik waren in 2012 belangrijke aandachtspunten, met beheerders als primaire doelgroep - ongeacht of zij nu werkten bij terreinbeherende organisaties, particuliere grondeigenaren, gemeentes, waterwinbedrijven of waterschappen. OBN zet verschillende middelen in om de doelgroep te bereiken en informatie uit te wisselen. Zo verschenen ook dit jaar weer vier OBN-nieuwsbrieven, als vast onderdeel opgenomen in het door beheerders goed gelezen Vakblad Natuur Bos Landschap. Hiermee is een brede verspreiding onder de doelgroep gewaarborgd.

Er zijn 11 OBN-rapporten uitgebracht. Steeds meer geïnteresseerden kiezen ervoor een digitaal rapport te downloaden in plaats van het papieren document (gratis) aan te vragen: was het aantal downloads van rapporten in het eerste kwartaal gemiddeld 254 per maand, dit groeide gestaag tot 523 in het vierde kwartaal. Het laat tevens zien dat internetgebruikers dit onderdeel van de Natuurportal (de toegang tot natuurkennis en de zoekmachine) goed weten te vinden. Er mag worden aangenomen dat beheerders ook andere onderdelen van de Natuurportal goed gebruiken, zoals de Wiki Natuurbeheer (in 2012 gemiddeld 906 pageviews per maand). Misschien wel het meest effectieve communicatiemiddel dat OBN inzet is de veldwerkplaats. Daarvan waren er dit jaar negen (waaronder één 'mini-') met in totaal 197 deelnemers. De veldwerkplaats is dé plek voor effectieve kennisoverdracht omdat hier beheerders, onder-

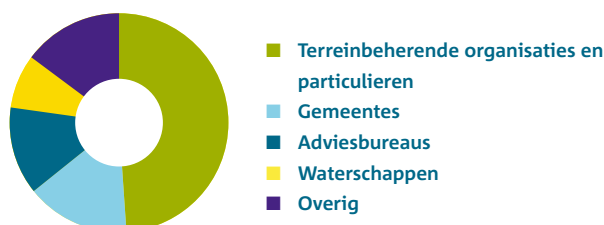
zoekers en beleidsmakers met elkaar in gesprek gaan over inhoudelijke thema's; dat doen ze buiten, daar waar het beheer gebeurt. Onderzoekers verspreidden bovendien kennis in talrijke publicaties en enkele excursies en workshops. Het Boschap vertegenwoordigde het OBN met een stand op talrijke bijeenkomsten: op een zestal informatieavonden, de Themadag netwerk Groene Bureaus en de landelijke Beheerdersdag. Daarbij zijn vele OBN-rapporten uitgedeeld.

Verder werd samen met de betreffende deskundigenteams – zo nodig met financiering vanuit OBN – advies uitgebracht over drie adviesaanvragen rond beheerproblemen in Natura 2000-gebieden. Tenslotte verscheen het OBN-jaarverslag over 2011, een Engelstalige brochure en een evaluatierapport.

Facts & figures 2012

	aantal
Gepubliceerde rapporten OBN-onderzoek	11
Downloads OBN-rapporten	4.291
OBN-nieuwsbrieven	4
Veldwerkplaatsen	9
Deelnemers veldwerkplaatsen	197

Herkomst deelnemers veldwerkplaatsen 2012

Succes door TV-reportage

Naar aanleiding van het OBN-onderzoek aan de zonnebaars door Stichting Bargerveen, zond EenVandaag op 12 juli een TV-reportage uit.

De van oorsprong uit Amerika afkomstige roofvis wordt illegaal uitgezet in plassen en poelen en eet daar de andere vissen en amfibieën op. Ook bedreigde soorten zoals de knoflookpad. Al langer waarschuwen natuurorganisaties voor dit soort invasieve exoten, die vaak door de eigenaren worden gedumpt als ze de dieren zat zijn. De keten Intratuin liet dezelfde dag nog weten direct te stoppen met de verkoop van zonnebaars.

Screenshot van TV-uitzending EenVandaag, Avro.

Financiële verantwoording 2012

In 2012 werden tien projecten met een gezamenlijke waarde van € 1.815.340 aan diverse onderzoekinstellingen en adviesbureaus gegund. In totaal was € 2.385.500 beschikbaar. Bovendien was sprake van 34 projecten die in 2011 of eerder zijn gestart en in 2012 nog liepen of werden afgerond. De projecten bestrijken alle zeven deskundigenteams, en daarmee alle landschappen in ons land.

2012	Gepland (€)	Uitgaven (€)
Onderzoekprojecten*	1.623.700	1.780.083
Advisering door leden Deskundigenteams	24.000	38.555
Kennisverspreidingsactiviteiten	75.000	52.545
Vergoeding Adviescommissie en Deskundigenteams	304.620	182.379
Organisatiekosten Bosschap	155.000	197.543
Kosten derden	199.180	122.557
Totaal	2.385.500	2.373.662

* Zie hoofdstukken deskundigenteams.

Het volledige financiële overzicht 2012 is op te vragen via wiersinga@bosschap.nl

In 2012 is van provincies, DLG en terreinbeheerders in totaal € 119.466 aan cofinanciering voor OBN-projecten ontvangen. Daarnaast was sprake van veel in natura financiering. Enerzijds vanuit de onderzoekers, die ook in 2012 veel niet-declarabele uren maakten om hun onderzoek rond te krijgen, en zoals ook in voorafgaande jaren veelal belangeloos kennis overdroegen in de vorm van artikelen, lezingen, workshops, en het meenemen van beheerders om in het veld de resultaten van het OBN-onderzoek toe te lichten. Anderzijds vanuit de terreineigenaren: zij verrichtten gratis vele hand- en spandiensten in de gebieden waarin de OBN-onderzoeken plaatsvinden.

Het budget van OBN is in 2012 bijna volledig uitgeput, dit in tegenstelling tot voorgaande jaren. De oorzaak hiervan zijn de BTW verhoging en de hogere organisatiekosten van het Bosschap, door de evaluatie en toekomstverkenning van OBN. Het batig saldo 2012 gaat naar extra communicatieactiviteiten in 2013.

Planning 2013

In 2013 staan tien, over de zeven landschappen verdeelde, projecten centraal. Hiermee is € 1.673.820 van de voor 2013 beschikbare financiën van € 2.385.500 gemoeid. Omdat de gunningprocedure rond deze projecten bij het voltooien van dit overzicht nog niet was afgerond, konden voor een aantal van de hierna volgende projectoverzichten voor 2013 nog geen organisaties en projectleiders worden genoemd.

Als onderdeel van het verbrakingsonderzoek wordt water van verschillende zoutconcentraties toegediend in veenmosrietland. Zie ook pagina 20.

In 2012 verschenen OBN onderzoekrapporten

Te downloaden van www.natuurkennis.nl, te bestellen via algemeen@boschap.nl onder vermelding van de rapportcode.

Kater, E., Makaske, B. & Maas, G., 2012. Morfodynamiek langs de grote rivieren. Inventarisatie van processen en evaluatie van maatregelen. Rapport 2012/OBN154-RI.

Sparrus, L.B. & Kooijman, A.M., 2012. Lange-termijneffecten van een invasie van Grijs kronkelsteeltje in kustduin en stuifzand. Rapport 2012/OBN156-DKZ.

Limpens, J., 2012 Onderzoek ten behoeve van herstel en beheer van Nederlandse hoogvenen. Eindrapportage OBN Hoogveenonderzoek 2009-2010 Verlenging onderzoek naar effecten van berkenopslag en dichtheid op hoogveenvegetaties behorende tot het natte zandlandschap. Rapport 2012/OBN158-NZ.

Mars, H. de, Schunselaar, J. & Schaminée, J., 2012. Ecohydrologie van de Zuid-Limburgse hellingmoerassen. Inventarisatieatlas van vegetatie, bodem en grondwaterkwaliteit. Rapport 2012/OBN159-HEBE.

Lange, H.J. de, Maas, G., Makaske, B., Rooij, S. van & Vos, C., 2012. Fauna in het rivierengebied. Uitkomsten Fase 1: Knelpunten en mogelijkheden voor herstel van terrestrische en amfibische fauna. Rapport 2012/OBN160-RI.

Kleef, H.H. van, 2012. Zonnebaars. Mogelijkheden voor bestrijden van een uitheemse invasieve vis. Rapport 2012/OBN161-NZBE.

Noordwijk, C.G.E. van, Kuper, J.T., Floor-Zwart, W., Alders, K., Turin, H., Heijerman, T., Aukema, B. & Siepel, H., 2012. Knelpunten voor loopkevers, wanten en sprinkhanen in hellingschraallanden. Rapport 2012/OBN162-HE.

Rothier, S. & Sýkora, K., 2012. De ecologie van stroomdalgrasland; in het bijzonder de invloed van zandafzetting. Resultaten eerste onderzoeksfase. Rapport 2012/OBN164-RI.

Mettrop, I.S., Loeb, R., Lamers, L.P.M., Kooijman, A.M., Cirkel, D.G. & Jaarsma, N.G., 2012. Een meer natuurlijk peilbeheer. Relaties tussen geohydrologie, ecosysteemdynamiek en Natura 2000. Rapportage fase 1: Een kennisoverzicht op verschillende schaalniveaus voor het Nederlandse laagveen- en zeekleilandschap. Rapport 2012/OBN165-LZ.

Arens, S.M., Everts, F.H., Kooijman, A.M., Leek, S.T., Nijssen, M. & Vries, N.P.J., de, 2012. Ecologische effecten van zandsuppletie op de duinen langs de Nederlandse kust. Rapport 2012/OBN166-DK.

Stuyfzand, P.J., Arens, S.M., Oost, A.P. & Baggelaar, P.K., 2012. Geochemische effecten van zandsuppleties in Nederland. Langs de kust van Ameland tot Walcheren. Rapport 2012/OBN167-DK.

Evaluatie en toekomstverkenning Kennisnetwerk OBN; Bureau ZET/CREM, 25 juni 2012

Brochure OBN (English) The Dutch O+BN Programme: Knowledge Network for Restoration and Management of Nature in The Netherlands. Uitgave van het Kennisnetwerk OBN.

Meer weten?

Meer informatie over de uitvoering van beheermaatregelen in de diverse landschapstypen? Zie www.natuurkennis.nl.

Zelf een vraag stellen over een specifiek natuurbeheerprobleem: ga naar www.wikinatuurbeheer.nl of benader de secretaris van het betreffende deskundigenteam.

De agenda voor de komende veldwerkplaatsen is te vinden op www.veldwerkplaatsen.nl. Hier kunt u zich opgeven en infobladen downloaden van vorige veldwerkplaatsen.

Wilt u een passend gebiedsgericht advies over een concreet beheerprobleem? Neem dan contact op met de secretaris van het betreffende deskundigenteam.

foto: Hans van den Bos

In 2012 werden negen OBN-veldwerkplaatsen gehouden met bijna 200 deelnemers uit onderzoek, beheer en beleid.

Evaluatie en toekomst-verkenning OBN

In het voorjaar van 2012 heeft het Bosschap een evaluatie laten uitvoeren naar de betekenis van het Kennisnetwerk OBN en de rol van het Bosschap daarin. De evaluatie komt voort uit het contract tussen het ministerie van EZ en het Bosschap over OBN. De periode waarover het kennisnetwerk is geëvalueerd betreft 2006 tot en met 2012, echter het accent is gelegd op de periode vanaf 2010, toen het Bosschap de coördinatie van OBN op zich nam.

Conclusies evaluatie

De algemene conclusie is dat het Kennisnetwerk OBN een belangrijke bijdrage levert aan het herstel van de kwaliteit van de natuur in Nederland. Cruciaal voor het succes van OBN blijkt de intensieve samenwerking tussen beheerders, onderzoekers en beleidsmakers in de deskundigenteams. Deze samenwerking resulteert concreet in:

- Kostenbesparing van het natuurbeheer door het vergroten van de efficiency;
- Efficiëntere realisatie van Natura 2000 en de biodiversiteitsdoelstellingen;
- Substantiële bijdragen aan de herstelstrategieën van de habitat-typen en leefgebieden voor de Programmatische Aanpak Stikstof (PAS);
- Verspreiden van innovatieve kennis via veldwerkplaatsen, een website en wiki en artikelen in vaktijdschriften;
- Internationale koppositie op het gebied van herstel ecologie.

De evaluatie ziet ook verbetermogelijkheden: het versterken van de relatie met de provincie; betere kennisverspreiding aan beheerders; samenwerking met collega kennisorganisaties en het benutten van kansen voor cofinanciering, in het bijzonder op gebied van herstel-beheer.

Wat heeft Bosschap gedaan met de aanbevelingen?

Het Bosschap neemt de aanbevelingen te harte en maakt er ook direct werk van. In 2013 zal het Bosschap meer aandacht besteden aan de communicatie over OBN en de ontwikkelde kennis richting beheerders. Enkele voorgenomen activiteiten: meer veldwerkplaatsen, meer aandacht voor de Natuurportal en een landelijk symposium. Daarnaast is het Bosschap met de provincies, Rijkswaterstaat en andere beleidsmakers in overleg om hun betrokkenheid met het netwerk en de aansluiting tussen beleid en praktijk te vergroten. Tenslotte worden de resultaten van de evaluatie gebruikt om samen met partners te verkennen hoe het Kennisnetwerk OBN zich de komende jaren verder moet ontwikkelen om effectief aan te blijven sluiten bij de veranderingen in de natuursector.

Bestuurlijke conferentie

foto: Floris van Hintum

Tijdens een door het ministerie van EZ en Bosschap georganiseerde conferentie op 26 september 2012 discussieerde een breed gezelschap van bestuurders en directeurs van bevriende organisaties over de toekomst van het Kennisnetwerk OBN. Een conclusie was dat

het kenniswerk over een breed draagvlak beschikt, echter de externe communicatie mag best steviger.

Toekomst Bosschap en OBN

Het Bosschap houdt, net als alle andere productschappen, na 2013 op te bestaan. De bos- en natuureigenaren, verenigd in de Nederlandse Vereniging van Boseigenaren – Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, de Provinciale landschappen, de particulieren en overheden – hebben vastgesteld dat het wenselijk is een aantal taken van het Bosschap, in een nieuwe constellatie, een nieuwe invulling te geven. Het Bosschap spant zich ervoor in dat het ministerie EZ overgaat tot een voortzetting van de overeenkomst over OBN, zodra de huidige eind 2013 ten einde loopt. Wanneer een nieuwe constellatie is opgericht, kan in overleg met het ministerie van EZ gekeken worden of OBN hierin een plaats zal krijgen.

Een blik terug en ver vooruit

foto: Natuurmonumenten – Paul Schirmer

Jan Jaap de Graeff, tot voor kort algemeen directeur bij Vereniging Natuurmonumenten, kijkt met een goed gevoel terug hoe het Bosschap zich over OBN ontfermd heeft. Als bestuurslid bij het Bosschap (tot 1 februari 2013) maakte hij het hele proces van nabij mee. “Het werkveld van het Bosschap heeft zich in de loop der jaren verbreed: vanuit bos naar natuur en landschap. Het OBN-werk – kennis ontwikkelen, bundelen en

verspreiden – past prima in deze ontwikkeling. In het bestuur was ik portefeuillehouder OBN, dus als er OBN-zaken op de bestuurstafel lagen was het primair mijn verantwoordelijkheid. OBN stond onder een positief gesternte, maar het was niet vaak onderwerp van bestuurlijk debat. Kennis ontwikkelen is een bestuurlijk betrekkelijk neutrale bezigheid. Ik heb wel ingewikkelder kussen gehad.”

Dat het OBN en de inzet van het Bosschap hierbij door de vele stakeholders breed worden gewaardeerd heeft hij kunnen ervaren tijdens de bestuurlijke conferentie in september. Hij hoopt, en gaat er eigenlijk van uit, dat het belangrijke OBN-werk wordt voortgezet door de nieuwe organisatie. De vraag is wel in welke mate provincies en departement het kennisnetwerk zullen willen financieren. “Dat zal wel een beetje knokken worden,” denkt hij.

“Het Bosschap heeft OBN op een fantastische wijze overgenomen. Ze doen het goed en hebben hun eigen draai gevonden. Die ruimte bestond ook uitdrukkelijk bij de overdracht, het hoefde niet op dezelfde manier als daarvoor.”

Het ministerie van EZ, opdrachtgever,
– bij monde van de dossierhouder OBN

OBN goes international

Bij een grenzeloze Europese natuur past een grenzeloze kennisuitwisseling over die natuur. Waar planten en dieren geen landsgrenzen kennen ligt het voor de hand dat onderzoekers en beheerders verder kijken dan hun neus lang is. Wij Nederlanders kijken graag en veel over de schutting bij onze burens, om te leren van minder verstoorde natuur die kan dienen als referentie voor onze terreinen. Ongeacht of dat nu gaat om Ierse hoogvenen, Vlaamse berkenbroekbossen, leefgebieden van keizersmantel in de Eifel of Poolse beekdallandschappen. We leren er veel van en de Nederlandse natuur knapt er aantoonbaar van op.

Steeds vaker blijkt nu Nederland in trek. Collega's uit Europese lidstaten komen onze grens over, omdat ze door hebben dat hier wat te halen – of beter: te leren – valt. Onze kennis en ervaring met natuurherstel en beheer in complexe situaties wordt steeds meer internationaal erkend.

De vraag van de Europese Commissie om mee te werken aan de voorbereidende workshop van het Atlantic Seminar in juni 2012 en de organisatie van het seminar in december kwam daarom ook niet echt als een grote verrassing. Maar het heeft bij het OBN wel wat in beweging gezet. Ineens was er dringende behoefte aan Engelstalig communicatiemateriaal. Het boek over dynamisch duinbeheer “Natural dynamics and resilience on the Dutch Wadden Sea Barrier Islands” kwam er snel en ook een algemene Engelstalige OBN-brochure. Tijdens de workshop in juni werden belangrijke contacten gelegd. Van het een kwam het ander. En zo kon het gebeuren dat Paul de Dooij (Bosschap) eind november op uitnodiging van een werkgroep van de Europese Commissie in Brussel de Natuurportal presenteerde. Kennisuitwisseling is ook in Europa een belangrijk thema en de Nederlandse bijdrage werd zeer gewaardeerd.

Begin december was Nederland de gastheer voor het Atlantic Seminar, dat werd georganiseerd in Bergen aan Zee. Tijdens veldbezoeken aan het IJperveld en de duinen trotseerden onze buitenlandse collega's de winterse kou. Het Deskundigenteam Laagveen- en zeekleilandschap presenteerde de gasten de wel zeer Nederlandse problematiek van beheer van moerasgebied in een landbouwpolder; het ging over met nitraat en fosfaat vervuild water en een meer natuurlijk peilbeheer.

Stikstofdepositie was ook thema in de presentatie van het Deskundigenteam Duin- en kustlandschap. Daarnaast was er aandacht voor dynamisch beheer en zandsuppletie.

Wim Wiersinga, senior beleidsmedewerker bij het Bosschap, hoorde tijdens deze dagen veel positiefs over OBN, maar ook de klacht dat de OBN-rapporten door de Nederlandse taal slecht toegankelijk zijn. OBN plaatst daarom vanaf nu standaard Engelstalige samenvattingen en bijschriften bij figuren in de rapporten. Zodat ook niet-Nederlanders de essentie van de onderzoeken kunnen begrijpen.

Brussel

Dat OBN in Europees perspectief indruk maakt bleek ook uit het oriënterende gesprek dat de coördinatoren van het Kennisnetwerk OBN onlangs hadden met François Kremer, Beleidscoördinator Natura 2000, en plaatsvervangend afdelingshoofd Micheal O'Briain van DG Environment van de Europese Commissie. Het eerste dat bij binnenkomst opviel was de Engelstalige OBN brochure op de tafel van François Kremer. Hij zei dit soort publicaties zeer te waarderen. De Brusselse gesprekspartners zien het OBN netwerk als een prachtig middel om bij te dragen aan de kennisontwikkeling en ontwikkeling van beheer- en herstelmaatregelen in het kader van Natura 2000.

Kremer: “The OBN Knowledge Network is an unique and inspiring example for us. We are not aware of any example of such network existing in other European countries. OBN is an interesting concept to share with other memberstates in Europe.”

O'Briain prijst Nederland, en specifiek het ministerie van EZ, in de rol die ze speelt als ‘leading memberstate’ binnen de Atlantische regio. Behalve dat Nederland het Atlantic Seminar heeft georganiseerd (december 2012) noemt hij Nederland leidend voor de habitats meren en rivieren.

Graag zou hij zien dat OBN een nóg actievere rol gaat spelen: “We would encourage the OBN Knowledge Network to get profile within the Atlantic Biogeographical process. Use the themes discussed in this process by joining the Communication Platform. If you succeed to address a theme concerning management practise in the Atlantic Region, we may be able to support the organisation of an international workshop.”

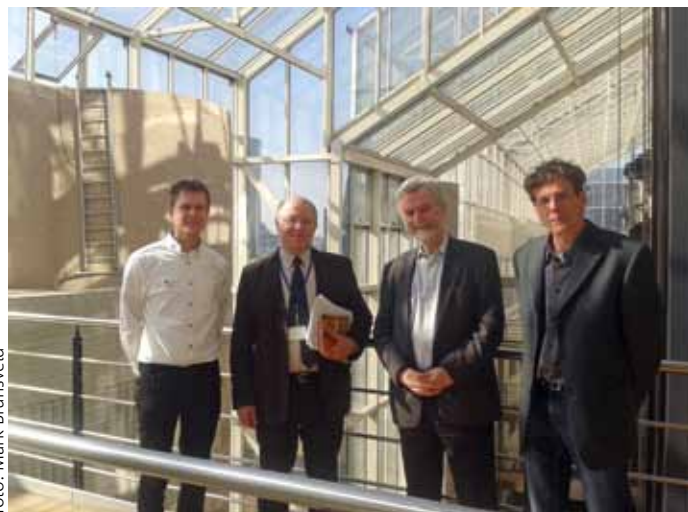

foto: Mark Brunsvel

De OBN-coördinatoren op bezoek bij François Kremer en Micheal O'Briain in Brussel.

“It would be a bad thing if the OBN Knowledge Network would disappear. It takes years to build up this expert capacity which could be easily lost if the necessary care is not taken. OBN has a lot to offer and could be a key partner in the Atlantic Biogeographical Process.”

Micheal O'Briain, Deputy Head of Unit,
DG Environment, European Commission

Deskundigenteam Beekdallandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Herstelexperiment Elzenbroekbos op landgoed het Lankheet	Alterra	€ 88.931	KWR Watercycle Research Institute	2013
< 2010	Duurzame bestrijding zonnebaars *	Stichting Bargerveen	zie ander DT	Ecologisch adviesbureau Natuurbalans Limes Divergens, Radboud Universiteit Nijmegen	OBN161-NZBE
2010	Effecten van maaibeheer op ontwikkeling van levensgemeenschappen van kleine zeggenmoerassen in beekdalen	KWR	€ 128.920	Universiteit Antwerpen, Alterra, De Vlinderstichting	2013
2010	Ontwikkelen habitat- en systeemgeschiktheidsmodel voor prioritaire beekvissen	Alterra	€ 144.505	RAVON, Deltares, Waterschappen Veluwe, Vallei & Eem, Regge & Dinkel, De Dommel, Peel en Maasvallei, Aa & Maas, Hunze & Aa's	2013 OBN168-BE
2011	Herstel broekbossen	KWR	€ 79.700	B-Ware, Alterra	2013
2011	Ecohydrologie Zuid-Limburgse hellingmoerassen – fase 1 **	Royal HaskoningDHV	€ 29.976	Alterra, Waterschap Roer en Overmaas	OBN159-HEBE
2011	Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt – fase 2 *	B-Ware	zie ander DT	EGG Consult Everts & de Vries, Unie van Bosgroepen, Stichting Bargerveen, Ten Haaf en Bakker	2013
2012	Omvorming en herstel van vochtige bossen *	Unie van Bosgroepen	zie ander DT	Bosgroep Zuid-Nederland, Stichting Bargerveen, B-Ware, Alterra	2014
2012	Biogeochemie en experimentele maatregelen voor herstel van beekdaltrilvenen		€ 267.750	KWR Watercycle Research Institute, B-Ware	2015
2012	Herintroductie van gemeenschappen van ongewervelden in herstel beek- en beekdalsystemen		€ 145.000	Stichting Bargerveen	2015
2012	Ecohydrologie Zuid-Limburgse hellingmoerassen – fase 2 **	Royal Haskoning	zie ander DT	Alterra, De Vlinderstichting	2015
2013	Integraal natuurherstel in beekdalen	Alterra	€ 302.500	KWR Watercycle Research Institute, Deltares	2017

* in samenwerking met deskundigenteam Nat zandlandschap

** in samenwerking met deskundigenteam Heuvellandschap

Voorzitters: U. Vegter (*Het Drentse Landschap*) en H.J. de Vries (*It Fryske Gea*). **Vicevoorzitter:** R.M. Bekker (*Gegevensautoriteit Natuur*).

Secretaris: T. Termaat (*De Vlinderstichting*). **Leden:** C.J.S. Aggenbach (*KWR Watercycle Research Institute*), A.M. Antheunisse (*Waterschap De Dommel*), R. van Diggelen (*Universiteit Antwerpen*), R.J.J. van Dongen (*Waterschap de Regge en Dinkel*), R.J.H. Douwes (*Natuurmonumenten*), F. Eysink (*Unie van Bosgroepen*), M. van Gerven (*Staatsbosbeheer*), R.R. Hofstra (*DLG*), M. Jalink (*KWR Watercycle Research Institute*), H.H. van Kleef (*Stichting Bargerveen*), H. Runhaar (*KWR Watercycle Research Institute*), P.C. Schipper (*Staatsbosbeheer*), A.J.P. Smolders (*B-Ware*), A.H.F. Stortelder (*Wageningen UR*), P.F.M. Verdonschot (*Alterra*) en H. van de Weerd (*Arcadis*). > [Voor meer informatie: tim.termaat@vlinderstichting.nl](mailto:tim.termaat@vlinderstichting.nl)

Het Deskundigenteam Beekdallandschap richt zich op beken en beekbegeleidende wateren, moerassen, graslanden en bossen. In 2012 werd onderzoek uitgevoerd in veenvormende ecosystemen, effecten van waterberging en overstroming op terrestrische ecosystemen. De focus lag op de interactie van hydrologie, morfologie, structuur en fauna.

ONDERZOEK

Herintroductie van ongewervelden in herestelde beek- en beekdalsystemen

Er zijn de afgelopen tien jaar veel beken hersteld. Ralf Verdonschot ziet echter op de meeste plekken geen biologische verbetering. Als reden noemt de onderzoeker van Alterra het slechte verspreidingsvermogen van de meeste beekbeesten: “Ze verspreiden zich doorgaans slechts over korte afstand langs of binnen een beek, maar niet van de ene naar een andere beek. Ze vliegen gemiddeld hooguit enkele honderden meters van het water af. Je kan dus wel van alles herstellen maar de kans is groot dat de beesten nooit op die plek komen, ook al hebben ze daar vroeger wel gezeten.” Kortom: met herstel van de waterkwaliteit, morfologie en hydrologie heb je de beesten niet automatisch terug. Daarom wil Verdonschot herintroducties gaan doen met haften, kokkerjuffers en steenvliegen. “Er zijn meer soorten in het beeksysteem, maar in ons onderzoek concentreren wij ons op deze groepen. Groepen waarvan we weten

dat ze een goede indicator zijn voor waterkwaliteit en alle andere processen in beken. Voorwaarde is wel dat beeksysteem hersteld is.” Het eerste jaar van het project is besteed aan voorbereidingen. “Het is echt pionieren, want herintroductie met aquatische insecten is nog nooit uitgevoerd. Wat het resultaat is van het project? We willen nieuwe kennis ontwikkelen en laten zien dat geïntroduceerde soorten het in herestelde beeksysteem goed doen. Dus bewijs leveren dat het eventueel ontbreken van soorten in geschikte systemen ligt aan de verspreiding van soorten, en niet aan de kwaliteit van het beeksysteem.”

Het is de bedoeling dat waterbeheerders vervolgens zelf aan de slag gaan.

> [Meer informatie: ralf.verdonschot@wur.nl](mailto:ralf.verdonschot@wur.nl)

foto's: Tim Termaat

DT bezoekt Drentse Aa-gebied.

Beekdieren als deze haft verspreiden zich slecht.

foto: Ralf Verdonshot

foto: Marcel Oomen

Weggezakte rupsmaaier, door succesvolle vernatting...

Effecten van maaibeheer op ontwikkeling van levensgemeenschappen van kleine zeggenmoerassen in beekdalen

Wolter Winter is beheerder van het Drentse Aa-gebied. Toen hij in 2000 in het gebied kwam werken speelde binnen Staatsbosbeheer al het idee om in de beekdalgraslanden te proberen veenvorming te realiseren. Daar is ook het OBN-deskundigenteam bij betrokken. “We hebben enkele plekken geselecteerd waar de omstandigheden gunstig leken, daar zijn we met inrichtingswerkzaamheden begonnen. Dat hield in: dempen van sloten en greppels. Door de sterke kwelstromen had deze maatregel veel effect. Er waren terreindelen die we met onze rupsmaaier nauwelijks meer konden maaien, zo nat was het geworden. We gingen er toen nog van uit dat we jaarlijks moesten maaien. Maar op de allernatste stukken kon dit niet langer. Op dat moment heb ik aan de bel getrokken bij onze ecologen en is het OBN-deskundigenteam erbij gehaald. We wilden weten of het wel de goede kant op ging.”

Het OBN-onderzoek is nu afgerond. Met kennis onderbouwd kiest Winter nu vaker voor de meer natuurlijke veenvormende vegetaties in plaats van half-natuurlijke vegetaties.

Winter: “Intuïtief hadden wij als beheerder steeds meer twijfels of het wel zinvol was om te blijven maaien. Want het leek goed te gaan, ook al deden we niets. Ons gevoel wordt nu ondersteund door de onderzoekers. Zij hebben het onderliggende proces beschreven. Met deze kennis kunnen wij ook elders in het terrein plekken met potentie voor deze ontwikkeling herkennen.”

> [Meer informatie: w.winter@staatsbosbeheer.nl](mailto:w.winter@staatsbosbeheer.nl)

KENNISVERSPREIDING

- Veldwerkplaats Terug naar de bron, 16 juni
- Workshop project Effecten stoppen maaibeheer bij vernatting, 11 oktober
- DT excursie naar Drentse Aa en Hunzedal, 5 september
- Presentatie over OBN DT Beekdallandschap door Piet Verdonshot, tijdens bijeenkomst van het Platform beek- en rivierherstel, 5 juni

Publicaties

Een robuust Reestdal binnen handbereik. Advies namens het OBN-DT Beekdallandschap op verzoek van Het Drentse Landschap. Auteurs: drs. C.J.S. Aggenbach, prof. dr. A.P. Grootjans en drs. E.J. Weeda

Deskundigenteam Droog zandlandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Vervolgonderzoek verjonging jeneverbes	Alterra	€ 164.491	–	2013 OBN157-DZ
2010	Lange termijn perspectieven van met grijs kronkelsteeltje dichtgegroeide stuifzanden en kustduinen*	Universiteit van Amsterdam	zie ander DT	–	OBN 156-DKZ
2010	Voedselkwaliteit en biodiversiteit in bossen van de hoge zandgronden: bodem-plant en plant-insect interacties	Stichting Bargerveen	€ 349.904	Alterra, De Vlinderstichting	2013
2010	Herstellen van akkers als onderdeel van een intact heidelandschap: de koppeling tussen arme heidegebieden en rijkere gronden	Stichting Bargerveen	€ 178.425	Radboud Universiteit Nijmegen, B-Ware, Alterra	2013
2011	Ontwikkeling van droge heischrale graslanden in zandlandschap – fase 1	B-ware	€ 199.229	Universiteit van Antwerpen, Tsjechische Academie van Wetenschappen	2013
2011	Pre-advies habitatcondities paddenstoelen	Alterra	€ 80.000	Paddenstoelenstichting (Nederlandse Mycologische Vereniging)	2013
2011	Experimentele monitoring van het natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 1**	Dienst Landelijk Gebied	€ 50.000	Provincie Drenthe, Universiteit Antwerpen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, B-Ware, LIFE+, De Vlinderstichting, Stichting Willem Beijerink Biologisch Station	Fase 1 afgerond
2012	Fosfaattoevoeging: effectgerichte maatregelen voor herstel en beheer heidelandschap	Stichting Bargerveen	€ 160.650	Alterra, B-Ware	2015
2012	Experimentele monitoring van het natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 2**	Dienst Landelijk Gebied	€ 50.000	Provincie Drenthe, Universiteit Antwerpen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, B-Ware, LIFE+, De Vlinderstichting, Stichting Willem Beijerink Biologisch Station	2013
2013	Ontwikkeling van droge heischrale graslanden in zandlandschap – fase 2		€ 235.950		
2013	Experimentele monitoring van het natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 3**		€ 50.000		

* in samenwerking met deskundigenteam Duin- en kustlandschap

** in samenwerking met deskundigenteam Nat zandlandschap

Voorzitter: H.N. Siebel (*Natuurmonumenten*). **Vicevoorzitter:** T.J. Verstraël (*Sovon*). **Secretaris:** W.R.M. van Heusden (*DLG*). **Leden:** R.J. Bijlsma (*Alterra*), R. Bobbink (*B-Ware*), F.G.M. Borgonje (*Dienst Vastgoed Defensie*), I. Borkent (*Stichting de Marke (B)*), A.B. van den Burg (*Biosphere Science Productions*), H.F. van Dobben (*Alterra*), D.H. Jousstra (*Staatsbosbeheer*), G.E. Koopmans (*Bosgroep Midden Nederland*), J. den Ouden (*Wageningen UR*), W.J.C. Poelmans (*Provincie Noord-Brabant*), M.J.P.M. Riksen (*Wageningen UR*), H. Siepel (*Wageningen UR*), L.B. Sparrius en M. Zekhuis (*Landschap Overijssel*). > [Voor meer informatie: w.r.m.vheusden@dlg.nl](mailto:w.r.m.vheusden@dlg.nl)

Het Deskundigenteam Droog zandlandschap richt zich op stuifzanden, droge heide, droog schraalgrasland en droge bossen. Het droge zandlandschap is sterk aangetast door vermesting en verzuring. In 2012 lag de focus van het onderzoek op het herstel en ontwikkeling van de mineralenbalans in de bodem.

ONDERZOEK

Fosfaattoevoeging heide

Dit project is een logisch vervolg op eerder uitgevoerd OBN-onderzoek naar heidefauna. Daarin bleek fosforgebrek van groot belang bij de achteruitgang van dieren in heideterreinen. De (te) lage beschikbaarheid van het voor dieren onmisbare macro-nutriënt fosfor heeft veel te maken met stikstofdepositie en verzuring. Door de toegenomen stikstofdepositie neemt de hoeveelheid stikstof in de bodem toe, door de toegenomen verzuring neemt de beschikbaarheid van fosfor, in de vorm van fosfaat, in de bodem sterk af. Het resultaat is een ernstige onbalans in de stikstof/fosfor-verhouding in voedingsplanten. Herbivore dieren hebben hier last van. Er is al aangetoond dat in heide met hoge N/P-ratio significant minder herbivore ongewervelden voorkomen. Plaggen maakt de situatie nog erger,

omdat met het organisch materiaal niet alleen het stikstof maar ook nagenoeg al het fosfaat uit het systeem verdwijnt. Waar stikstof via atmosferische depositie vrij snel weer wordt aangevuld blijft fosfor ver achter waardoor de N/P-ratio nog verder verslechtert. Voor het beleid rond de Programmatische Aanpak Stikstof is deze constatering een groot probleem, aangezien plaggen gezien wordt als een van de meest efficiënte instrumenten om overtollig stikstof uit het systeem te verwijderen.

In een veldexperiment wordt nu bekeken of je met fosfaatbemesting na plaggen de fosfaatbeschikbaarheid kunt verhogen. Hopelijk kan daarmee tegenwicht geboden worden aan de onbalans die door stikstofdepositie en verzuring gecreëerd, en door plaggen versterkt

foto: Joost Vogels

Met drukspuit wordt de fosfaat-oplossing egaal over de proefvlakken verspreid.

wordt. Projectleider Joost Vogels van Stichting Bargerveen heeft op de Hoge Veluwe onderzoekplots ingericht op onlangs geplagde heide: “Daar voeren we proeven uit met bekalking, met fosfaattoevoeging en met combinatie van beide. Wij voegen kalk toe omdat we weten dat verzuring een heel groot effect heeft op de fosfaatbeschikbaarheid. Zodra de vegetatie weer gaat groeien gaan we die bemonsteren. Daarnaast wordt in samenwerking met Onderzoekscentrum B-ware de bodemchemie gemeten en doet Alterra bodem-morfologisch onderzoek.”

Daarnaast wordt in kweekopstellingen gemeten hoe ongewervelden als krekels reageren op voedsel met verschillend fosforgehalte in relatie tot eiwitgehalte. Van deze dieren is bekend dat ze hun voedselinname kunnen afstemmen op het eiwitgehalte, maar of ze dit ook voor te lage fosfor gehalten kunnen doen is niet bekend. In het laatste jaar van onderzoek, 2014, krijgen de laboratoriumdieren uit de onderzoekplots geoogst voedsel te eten. Dan zal heel direct blijken op welke wijze bekalking en fosforbemesting van invloed zijn op plantkwaliteit voor de dieren.

Uiteindelijk doel van dit onderzoek is een concreet advies aan de beheerders van heideterreinen. Zolang het onderzoek loopt en niet duidelijk is hoe processen verlopen wordt bekalking samen met fosfaatbemesting nog niet aanbevolen. Doorgaan met grote oppervlakken heide te plaggen zonder verzuringsbestrijding raden de onderzoekers in ieder geval af.

> [Meer informatie: j.vogels@science.ru.nl](mailto:j.vogels@science.ru.nl)

> [Meer lezen: zie rapport OBN152-DZ](#)

KENNISVERSPREIDING

Veldwerkplaats ‘Kansen voor herstel van heidelandschappen’

Een twintigtal geïnteresseerden verzamelden zich op een druilerige septemberdag bij de werkschuur op de Planken Wambuis, om daar de nieuwste inzichten te horen over heidebeheer. Inleider Rienk-Jan Bijlsma, van Alterra, nam de aanwezigen terug in de tijd. Aan de hand van historische kaarten liet hij zien hoe de woeste grond in het zandlandschap eeuwenlang is gebruikt. Met als resultaat een open parklandschap met groene heide. Zijn boodschap: het zo bekende beeld van de paarse heide is helemaal niet oud. Hij benadrukte het belang van rijke gronden: “Want soorten als veldkrekkel en korhoen hebben meer nodig dan schrale heide.” Herstel van de grotendeels verdwenen gradiënten noemde hij de beste garantie voor ontwikkeling en behoud van een bos- en heidelandschap met karakteristieke biodiversiteit.

De andere inleider, Henk Siebel van Natuurmonumenten, praatte het gezelschap bij over heidebeheer nieuwe stijl. Mede door OBN onderzoek begrijpen we meer van de effecten van verzuring en vermesting op planten en dieren, vertelde hij. “Hierdoor beseffen we het belang van een goede nutriëntenbalans.” Om deze reden verklaarde Siebel plaggen op de armste bodems taboe. “Immers hierbij verwijdert de beheerder naast stikstof ook het voor fauna zo belangrijke fosfaat. Waardoor er een onbalans ontstaat en diersoorten verdwijnen.” Siebel toonde zich een groot voorstander van extensief beheer van het heidelandschap. Begrazing is voor hem het basisbeheer, aangevuld met het verwijderen van opslag.

foto: Hans van den Bos

Publicaties

- L.B. Sparrius, A.M. Kooijman & J. Sevink (2012) Effects of nitrogen deposition on soil and vegetation development in primary succession in inland drift sand. *Plant and Soil* 353: 261-272
- Veltink, E. (2012). Grootschalig heideherstel Dwingelderveld. Praktijkproef levert beheerders nieuwe, praktische inzichten, *Vakblad Natuur Bos Landschap*, 9(6), 4-7
- Bijlsma, R. J., De Waal, R., Vogels, J. en Van den Burg, A. (2012). Van heidegebruik naar -beheer. Nieuwe inzichten voor het herstel van droge heide, *Vakblad Natuur Bos Landschap*, 9(6), 14-17

Deskundigenteam Duin- en kustlandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Begrazingsbeheer in relatie tot herstel van fauna in de duinen	Stichting Bargerveen	€ 149.965	SOVON, Zoogdierverseniging, Universiteit van Amsterdam, Staatsbosbeheer	2013
2010	Lange termijn perspectieven van met grijs kronkelsteeltje dichtgegroeide stuifzanden en kustduinen*	Universiteit van Amsterdam	€ 59.993	–	OBN 156-DKDZ
2010	Vervolgonderzoek zandsuppleties langs de Nederlandse kust: specificatie ecologische effecten	Deltares	€ 145.000	Rijkswaterstaat, Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek, Universiteit van Amsterdam, Stichting Bargerveen, EGG Consult Everts & de Vries	OBN166-DK
2011	Vervolgonderzoek zandsuppleties: uitbreiding geochemische effecten naar landsdekkend beeld	KWR	€ 85.000	KWR Watercycle Research Institute, Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek, Universiteit van Amsterdam	OBN167-DK
2011	Verkenning herstel duindynamiek Westduinen Schouwen	Deltares	€ 35.000	Natuurmonumenten, Provincie Zeeland, Staatsbosbeheer, Alterra, Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek, TNO	2013
2011	Opslag van stikstof (N) in organische stof in kalkrijke en kalkarme duinbodems	Alterra	€ 190.000	Universiteit van Amsterdam	2013
2012	Begrazingsbeheer in relatie tot herstel van faunagemeenschappen in de duinen – fase 2	Stichting Bargerveen	€ 102.300	De Vlinderstichting, RAVON, SOVON, Universiteit van Amsterdam	2013
2012	Ontwikkeling van zoet-zoutgradiënten met en zonder dynamisch kustbeheer	Stichting ERA	€ 171.400	Stichting Bargerveen, Universiteit van Amsterdam, EGG Consult Everts & de Vries	2013
2012	Effecten van dynamisch duinbeheer en recreatie op bedreigde vogelpopulaties in de Nederlandse kustduinen	SOVON	€ 20.000	Stichting Bargerveen, Vogelbescherming Nederland	2014
2012	Vervolg meetprogramma Dynamische duinen Zuid-Kennemerland	Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek	€ 25.500	PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Vrije Universiteit Amsterdam, KWR Watercycle Research Institute	2014
2013	Hydrodynamiek als sleutelfactor voor ecosysteem-ontwikkeling op de Waddeneiland-staarten	IMARES	€ 114.950	Bosgroep Noord-Oost Nederland, Stichting ERA, Deltares	2014
2013	Verjonging van half-natuurlijke kwelders en schorren	Deltares	€ 84.700	IMARES, Puccimar, Bosgroep Noord-Oost Nederland	2014

* in samenwerking met deskundigenteam Droog zandlandschap

Voorzitters: A.M.M. van Haperen (*Staatsbosbeheer*) en E.J. Lammerts (*Staatsbosbeheer*). **Vicevoorzitter:** A.P. Grootjans (*University of Groningen*). **Secretaris:** J.A. van Roon (*Staatsbosbeheer*). **Leden:** S.M. Arens (*Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek*), J.W.P. Esselink (*Puccimar*), A. de Groot (*IMARES, Wageningen UR*), P.D. Jungerius (*Stichting Geomorfologie en Landschap*), A.M. Kooijman (*Universiteit van Amsterdam*), Q. Lodder (*Rijkswaterstaat*), M.E. Nijssen (*Stichting Bargerveen*), A.P. Oost (*Deltares Utrecht*), G.J.B. Oostermeijer (*Universiteit van Amsterdam*), N. Schotsman, W. van Steenis (*Natuurmonumenten*), P.J. Stuyfzand (*KWR Watercycle Research Institute*), M. van Til (*Waternet Leiduin*) en C.A.M. van Turnhout (*Sovon*). > [Voor meer informatie: j.roon@staatsbosbeheer.nl](mailto:j.roon@staatsbosbeheer.nl)

Het deskundigenteam Duin- en kustlandschap richt zich op alle wateren, moerassen, graslanden en bossen van duinen, zilte inlagen in het zeekleigebied en kwelders in het getijdengebied. In 2012 werd onderzoek uitgevoerd naar de effecten van zandsuppleties, herstel van duindynamiek, dynamisch kustbeheer en stikstofdepositie.

ONDERZOEK

Ontwikkeling van zoet-zoutgradiënten met en zonder dynamisch kustbeheer

Op de Waddeneilanden zouden veel beheerders gebruik willen maken van natuurlijke processen bij het natuurbeheer. Ook de meeste onderzoekers die bij discussies over dynamisch kustbeheer zijn betrokken hebben het idee dat voor de ontwikkeling van bijvoorbeeld primaire duinvalleivegetaties de oude, door Rijkswaterstaat aangelegde, stuifdijken beter zouden kunnen verdwijnen. Niet iedereen is het daarmee eens. Sommige eilanders hebben nog meegeholpen om die stuifdijken aan te leggen; ook zijn er mensen die bang zijn dat het eventueel doorsteken van stuifdijken ten koste zal gaan van bestaande flora en faunawaarden. Met name de in Natura 2000 zwaar

Pieter Stuyfzand en studenten plaatsen grondwaterbuizen op Texel.

foto: Ab Grootjans

Groenknolorchis

beschermde groenknolorchis krijgt veel aandacht (Habitatrichtlijn Annex II-soort).

Dit OBN-onderzoek moet beschrijven wat het natuurlijke milieu van deze orchideeën eigenlijk is en hoe de vegetatie en fauna op zoet-zoutgradiënten zal veranderen bij een meer natuurlijke kustbeheer. Projectleider Ab Grootjans doet met zijn team onderzoek op alle Nederlandse Waddeneilanden, bovendien op het Duitse Borkum, waar nooit stuifdijken zijn geweest. Zij volgen orchideeënpopulaties in meer en in minder dynamische milieus. Grootjans: "Wij kijken naar hydrologie, bodem, fauna en vegetatie, om te achterhalen onder welke condities en hoe lang beschermde populaties het uit houden. Langzamerhand krijgen we daar wel een beetje zicht op."

> [Meer informatie: a.p.grootjans@rug.nl](mailto:a.p.grootjans@rug.nl)

KENNISVERSPREIDING

Veldwerkplaats Begrazing en nutriënten in kustduinen, 13 juni, Castricum.

Onderzoeker Marijn Nijssen van Stichting Bargerveen noemt de veldwerkplaats geslaagd, want druk bezocht en de lezingen en discussies in het veld waren prima. Het viel hem wel op dat de beheerders op de vraag naar hun doel met begrazing vaak geen precies antwoord

hadden. Een beheerder had een helder doel (Amerikaanse vogelkersbestrijding), maar veel verder als 'het tegengaan van vergrassing' of 'het openhouden van het terrein' kwamen de meesten niet. Zelfs Natura 2000-doelstellingen werden niet specifiek aangehaald als te behalen doel voor begrazing. "Misschien is dit niet erg," zegt Nijssen, "maar het maakt wel dat een evaluatie van de effecten van begrazing óf heel erg simpel is (blijft/wordt het terrein open? Zo ja, dan is doel gehaald) of héél erg lastig (want je moet veel meten en dan op basis van het 'totaalplaatje' beoordelen of je nog tevreden bent)."

Hij zal in zijn eindrapport van het begrazingsonderzoek extra aandacht besteden aan mogelijke doelstellingen en hiervoor enkele scenario's uitwerken. Hij is ervan overtuigd dat begrazing een nuttig beheerinstrument is, maar denkt dat er met aanpassingen van de huidige begrazingsregimes veel natuurwinst te halen is.

> [Meer informatie: m.nijssen@science.ru.nl](mailto:m.nijssen@science.ru.nl)

- Excursie in Noords-Hollandsduinreservaat als onderdeel van Atlantic Seminar, 3 december.

foto: van Jierly van Roon

Publicaties

Zandvanger op Texel, Noord-Hollands Dagblad, 25 januari 2012

Arens, S.M., Mulder, J.P.M., Slings, Q.L., Geelen, L. H.W.T. & Damsma, P., 2012. Dynamic dune management, integrating objectives of nature development and coastal safety: Examples from the Netherlands. Geomorphology, in press.

Schotse Hooglandrunderen in PWN-duinen.

foto: Hans van den Bos

Deskundigenteam Heuvellandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
2010	Beheer van hellingschraallanden – fase 2	Stichting Bargerveen	€ 446.968	B-Ware, Alterra, Radboud Universiteit Nijmegen, het Limburgs Landschap	OBN162-HE
2011	Herstelbeheer in hellingbossen op kalkrijke bodem, Zuid-Limburg – fase 3	Alterra	€ 150.000	Eichhorn Ecologie, Wageningen UR, De Vlinderstichting, Stichting Limburgs Landschap, Natuurhistorisch Genootschap Limburg, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer	2014
2011	Ecohydrologie Zuid-Limburgse hellingmoerassen – fase 1 *	Royal HaskoningDHV	€ 29.976	Alterra, Waterschap Roer en Overmaas	OBN159-HEBE
2012	Ecologische randvoorwaarden voor de fauna van hellingbossen: de keizersmantel als aandachtsoort	De Vlinderstichting	€ 18.300	UCL Louvain-la-Neuve, Universiteit Münster, Demna Wallonië	2013 OBN174-HE
2012	Ecohydrologie Zuid-Limburgse hellingmoerassen – fase 2	Royal HaskoningDHV	€ 128.600	Alterra, De Vlinderstichting	2015
2013	Beheeroptimalisatie Zuid-Limburgse hellingschraallanden		€ 211.750		

* in samenwerking met deskundigenteam Beekdallandschap

Voorzitter: B.F. van Tooren (*Natuurmonumenten*). **Vicevoorzitter:** R. Bobbink (*B-Ware*). **Secretaris:** F.F. van der Zee (*Gegevensautoriteit Natuur*).
Leden: A.W. Boxman (*Radboud Universiteit Nijmegen*), T.G.Y. van den Broek (*Natuurmonumenten*), H. van Buggenum (*Waterschap Roer en Overmaas*), J.T. Hermans (*Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*), H. de Mars (*Royal HaskoningDHV*), T. van Noordwijk (*Stichting Bargerveen*), A.H. Ovaa (*Het Limburgs Landschap*), J. Schaminée (*Wageningen UR*), N.A.C. Smits (*Wageningen UR*), G. Verschoor (*Provincie Limburg*), M.F. Wallis de Vries (*De Vlinderstichting*), J.A. Weinreich (*DLG*) en F. van Westreenen (*Staatsbosbeheer*). > [Voor meer informatie: f.f.van.der.zee@gegevensautoriteitnatuur.nl](mailto:f.f.van.der.zee@gegevensautoriteitnatuur.nl)

Het deskundigenteam Heuvellandschap richt zich op alle landschappen die vallen onder de fysisch geografische regio heuvelland in Limburg. In 2012 werd onderzoek uitgevoerd in hellingschraallanden, beekdalen in het heuvellandschap en kalkrijke hellingbossen.

ONDERZOEK

Herstelbeheer in Zuid-Limburgse hellingbossen (fase 3)

2012 is een belangrijk jaar geweest voor dit langjarige onderzoek: het eerste stuk bos is op experimentele wijze gekapt, vertelt projectleider Patrick Hommel van Alterra, die ook het vegetatiekundig onderzoek doet. “Het Eyserbos ziet er nu dramatisch anders uit. Maar als je in het eerste jaar de planten opneemt blijkt er nog niet veel

veranderd te zijn. Die ervaring hebben we ook uit andere gebieden. In 2013 verwachten we veel meer effecten te zien, zowel bij planten als bij vlinders.”

In de Zuid-Limburgse hellingbossen is de afgelopen decennia nauwelijks actief beheer gevoerd. Daardoor werd het erg donker op de bosbodem, wat slecht uitpakte voor de karakteristieke ondergroei. Terugkeer naar het traditionele beheer van hakhout met overstaanders is door de hoge kosten maar heel plaatselijk realistisch. Daarom is binnen dit project gezocht naar een alternatief beheersysteem, dat ruimte biedt aan de karakteristieke en zeer waardevolle flora en fauna van bos en van kapvlotte, én zichzelf min of meer betaalt uit houtopbrengsten. In een innige samenwerking hebben biologen, bosbouwers en beheerders een methode uit Noord-Frankrijk aangepast voor de Zuid-Limburgse situatie. Kenmerkend is het gericht sturen in de leeftijdsverdeling van de bomen met als doel: een licht bos met veel jonge en relatief weinig oude bomen. Een klein aandeel oude bomen zal op stam mogen sterven. Begin 2013 is in het Geuldal bij Stokhem een bos op gelijke wijze aangepakt.

Voor bosbeheer heb je een lange adem nodig, zegt Hommel. Maar hij heeft er alle vertrouwen in dat wanneer hij en zijn medeonderzoekers eind 2014 het gebied verlaten, de beheerders op de ingezette lijn verder gaan. “Het draagvlak lijkt me nu groot. We praten veel met elkaar en er is wederzijds vertrouwen. Al hebben we weerstanden moeten overwinnen: we zijn hier wel in de mooiste bossen van het land aan het kappen...”

> [Meer informatie: patrick.hommel@wur.nl](mailto:patrick.hommel@wur.nl)

Machine in Eyserbos aan het werk.

foto: Henk Heijligers

Donkersporig bosviooltje

Eyserbos

Ecohydrologie van de Zuid-Limburgse hellingmoerassen (fase 2)

Nadat in de eerste fase de hellingmoerassen in de breedte zijn beschreven, gaan de onderzoekers in de vervolgfase de diepte in. Letterlijk. De focus van het onderzoek ligt op het in Natura 2000 beschermde kalkmoeras (H7230). Meer kennis van het systeem zal mogelijk kunnen leiden tot adviezen om bestaande natuurterreinen (nog) beter te beheren. Of tot uitbreiding van het nu nog geringe areaal.

De rode draad in het onderzoek is volgens projectleider Hans de Mars van Royal HaskoningDHV: kennis vergaren over de standplaats van het kalkmoeras binnen de ecohydrologische gradiënt. "Daarnaast willen we erachter komen hoe de nitraathuishouding in dit systeem functioneert. Want een hele verrassende uitkomst van de eerste fase was dat we het vele nitraat, dat met het grondwater binnen komt, in het moeras nauwelijks meer terugvinden. Welke processen zitten hier achter?"

Het onderzoek is in 2012 voorbereid. Het veldonderzoek zal vooral in 2013 en 2014 plaatsvinden.

> *Meer informatie:* hans.de.mars@rhdhv.com

KENNISVERSPREIDING

Publicaties

Gras en rups verdwijnen in schapenmaag, NRC 4 april 2012

Van Noordwijk, C.G.E., Flierman, D.E., Remke, E., WallisDeVries, M.F.

& Berg, M.P. (2012) Impact of grazing management on hibernating caterpillars of the butterfly *Melitaea cinxia* in calcareous grasslands. *Journal of Insect Conservation* DOI 10.1007/s10841-012-9478-z

Wallis de Vries, M.F. & Prick, M.J.M. (2012) Effecten van hakhoutbeheer op de vlinders van hellingbossen. *Natuurhistorisch Maandblad* 101(1), 1-9.

Willers, B., P. Hommel & J. Schaminée, 2012. Veranderingen in de zonering van bosgemeenschappen in het Savelsbos. *Natuurhistorisch Maandblad* 101 (2), 24-31.

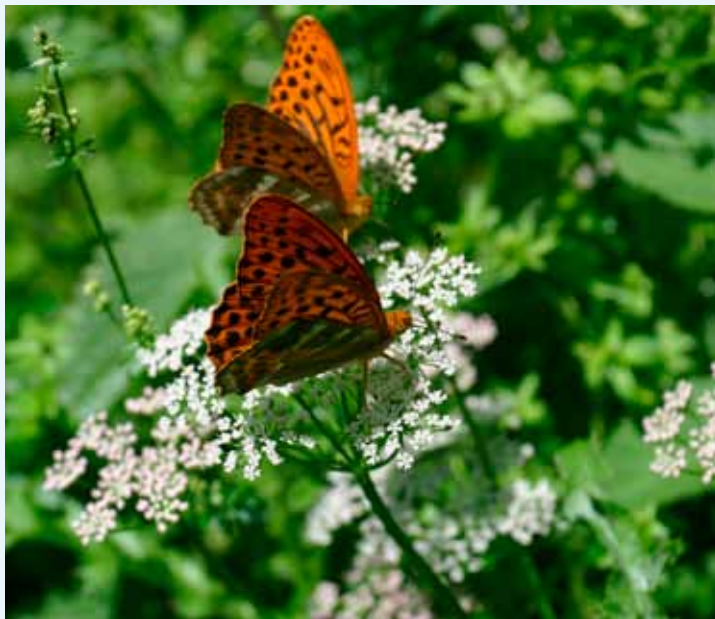
Ecologische randvoorwaarden voor de fauna van hellingbossen: de keizersmantel als aandachtsoort

De Zuid-Limburgse hellingbossen zijn van uitzonderlijk belang voor de flora en fauna van het Heuvelland. De natuurwaarden staan onder druk en herstelbeheer heeft vooral voor dieren niet altijd het gewenste effect. Uit OBN-onderzoek blijkt het lichtklimaat nog belangrijker dan gedacht.

18

Kennissnetwerk O+BN 2012

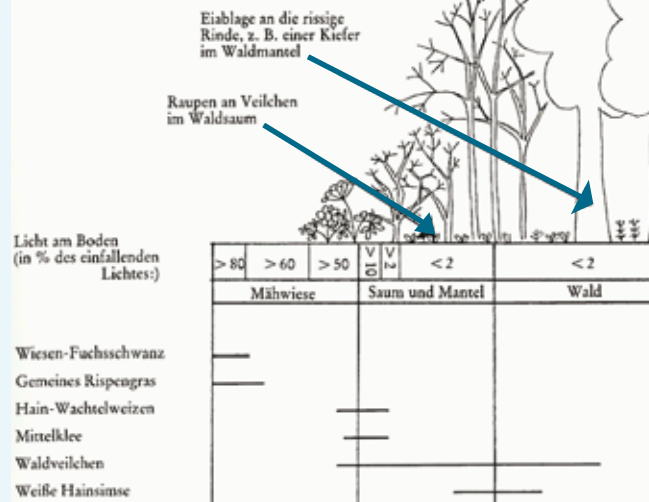
foto: Michiel Wallis de Vries

Keizersmantel: karakteristiek voor bosranden met kruidenrijke zomen.

Eiablage- und Raupenplatz des Kaisermantels (*Argynnis paphia*)

Nach einer botanischen Skizze in Ellenberg (1982), verändert

Pijlen indiceren de plek voor ei-afzet en de plek waar de rupsen zich ontwikkelen (uit: Weidemann, 1986).

Ook in Europees perspectief zijn hellingbossen zeldzaam en daarom in het kader van Natura 2000 beschermd. Voornamelijk de stopzetting van het hakhoutbeheer en de voortschrijdende successie naar opgaand loofbos heeft geleid tot een uniformere bosstructuur en lichtklimaat, en een sterke ophoping van organisch materiaal. Recente herstelmaatregelen om de bossuccessie terug te zetten hebben geleid tot een meer gevarieerde vegetatiestructuur en een positief effect op de flora. Echter successen voor de fauna bleven uit. Een verklaring hiervoor was moeilijk te geven; het is onvoldoende bekend welke eisen dieren stellen aan dit habitat.

Licht en viooltjes beperkend

Michiel Wallis de Vries van De Vlinderstichting leidde het onderzoek naar de ecologische randvoorwaarden van structuurrijke hellingbossen. De onderzoekers gebruikten de dagvlinder keizersmantel als modelsoort. Veldonderzoek voerden zij uit in de Eifel, waar de in Nederland zeldzame vlinder, in gezonde populaties voorkomt. “We vonden

een duidelijke relatie tussen bosstructuur, lichtklimaat en de dichtheid aan viooltjes,” licht Wallis de Vries toe. Hij vermoedt dat bij herstel van viooltjesrijke lichte bossen de keizersmantel als standvlinder in Nederland kan terugkeren. Ook buiten het Heuvelland, bijvoorbeeld in bossen op de stuwwallen of langs de binnenduinrand. “Een actief bosbeheer is dan wel noodzakelijk,” benadrukt hij. In Zuid-Limburg zullen volgens de ecooloog naast de keizersmantel meer soorten ongewervelden profiteren van herstel van de opener structuur van viooltjesrijke bossen. “Mogelijk zelfs gewervelden als hazel- en eikelmuis.”

Arjan Ova, ecooloog bij Het Limburgs Landschap, was een van de aanvragers van dit onderzoek.

“Dat viooltjes voor keizersmantel belangrijk zijn, wist ik wel. Maar een nieuw gezichtspunt is dat je er met de juiste bloemen nog niet bent. De vlinders stellen ook eisen aan de bosstructuur: kritisch is het lichtniveau op de bomen waar de vlinders hun eitjes afzetten, op niet te grote afstand van de viooltjes.

Met deze nieuwe kennis kan ik als beheerder mijn voordeel doen.”

Vorige winter is het Eyserbos flink open gekapt, onder andere met het doel de voorjaarsflora meer kans te geven. Vrijwilligers en onderzoekers volgen de komende twee jaar hoe de planten en dieren reageren op de kap. Dan zal ook duidelijk worden wat de viooltjes doen bij het verbeterde lichtklimaat. “Of de keizersmantel zich dan al zal laten zien is de vraag,” zegt Ova. “Want zo snel gaan dit soort processen doorgaans niet.”

> Meer informatie:

michiel.wallisdevries@vlinderstichting.nl

> Meer weten: OBN174-HE; te downloaden via www.natuurkennis.nl of op te vragen via algemeen@boschap.nl

Natuurontwikkeling van graslanden en moerassen in het zeeleigebied

Het binnendijkse zeeleigebied is een relatief jong landschap dat volop in beweging is. De biodiversiteit is er ongelijk verdeeld: vooral in het grote areaal rationeel verkavelde landbouwgebied voelen maar weinig soorten zich thuis. Deskundigen denken dat dit landschap voor natuur meer potentie heeft.

Het Zeeleilandschap treffen we aan in de Zeeuwse en Zuid-Hollandse Delta, de Hollandse zeeleipolders en droogmakerijen, het Friese en Groningse terpenlandschap, de voormalige Zuiderzeekust en de nieuwe polders. Mensen hebben dit ingedijkte landschap gemaakt en in belangrijke mate beïnvloed. Overal is er sprake van kunstmatige ontwatering en peilbeheersing en bijna overal is het in agrarisch gebruik. Het is kaal en open, met weinig ander reliëf dan kades en dijken. Door veranderingen in de agrarische bedrijfsvoering is hier de laatste halve eeuw veel biodiversiteit verloren gegaan. Al ontwikkelde zich tegelijkertijd in de IJsselmeerpolders grootschalige nieuwe natuur, zoals kleimoerassen en loofbossen. En meer recent ontwikkelde men in Zeeland binnendijkse natuur, als compensatie voor verdwenen buitendijkse natuur.

Het OBN-deskundigenteam Laagveen- en zeeleilandschap concludeerde in 2008 in hun preadvies dat er ecologisch meer mogelijk is, maar dat hiervoor wel gerichte kennisontwikkeling nodig is. Onderzoekers van Alterra hebben onlangs hun verkennende studie afgerond naar knelpunten en succesfactoren bij natuurbeheer en natuurontwikkeling. Het onderzoek steunde op twee pijlers. Enerzijds een theoretisch instrument - de zogenaamde landschapssleutel - om de gebieden vergaand te analyseren en in te delen. Anderzijds interviews met terreinbeheerders om inzicht te krijgen in succesfactoren en belemmeringen bij het beheer. De knelpunten zijn benut om onderzoeksvragen te formuleren. De succesverhalen dienen als richtinggevende voorbeelden.

Uit de resultaten van het onderzoek blijkt, dat er een grote overeenkomst is in de geconstateerde knelpunten. Veel voorkomende problemen zijn de afwezigheid van dynamiek van water, verzoeting, verzuring, verzuring door pyrietoxydatie, overlast van ganzen en verdroging van natuurgebieden door de hoge ligging ten opzichte van de agrarische omgeving. Het valt daarbij op dat wezenlijke zaken, zoals de verdroging van natuurter-

Boven: Karakteristiek Noord-Gronings zeeleilandschap.

Onder: Plan Tureluur, voortvarend uitgevoerde binnendijkse natuurontwikkeling.

reinen, vaak niet worden opgelost. Of dat men constateert dat waterdynamiek met de aanleg van een duiker hersteld zou kunnen worden, maar dat dit nog niet gebeurt.” Positief verrast is projectleider Gerard Jagers op Akkerhuis over de waarde die een goede sociale context voor natuurontwikkeling kan hebben. “Een mooi voorbeeld vind ik hoe

in Zeeland al in een vroeg stadium verschillende partijen bij elkaar zijn gaan zitten om te praten over projecten als Plan Tureluur. Mede door deze aanpak is de EHS voorspoedig gerealiseerd.”

> Meer informatie: gerard.jagers@wur.nl

> Meer lezen: Rapport: OBN172-LZ

Deskundigenteam Laagveen- en zeekleilandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Natuurkansen verbrakking en kleimeren in het laagveen- en zeekleilandschap	Witteveen+Bos	€ 290.110	B-ware, Radboud Universiteit Nijmegen, Stichting Bargerveen	2013
< 2010	Pilotstudie naar de voor- en nadelen van peilfluctuatie voor het behoud en herstel van trilvenen	Universiteit van Amsterdam	€ 140.008	Deltares, Radboud Universiteit Nijmegen	2013 OBN165-LZ
< 2010	Natura-2000 kennislacunes Wieden en Weerribben	Universiteit van Amsterdam	€ 131.667	Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Waterschap Reest en Wieden	2013
2010	Vervolgonderzoek meer natuurlijk peilbeheer (flexibel peilbeheer)	Witteveen+Bos	€ 132.446	Universiteit van Amsterdam, KWR Watercycle Research Institute, B-Ware, Radboud Universiteit Nijmegen	OBN165-LZ
2011	Natuurontwikkeling op landbouwgronden in zeekleilandschap	Alterra	€ 66.640	–	2013
2011	Natuurlijker peilbeheer (flexibel peilbeheer) – fase 2	Universiteit van Amsterdam	€ 253.984	Witteveen+Bos, KWR Watercycle Research Institute, B-Ware, Radboud Universiteit Nijmegen	2014
2012	Verbrakking in het laagveen- en zeekleilandschap: van bedreiging naar kans – fase 3	Witteveen+Bos	€ 89,250	Stichting Bargerveen, B-Ware, Radboud Universiteit Nijmegen	2013
2013	Verlanding in laagveenpetgaten	B-Ware	€ 242.000	Waternet, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, Altenburg & Wymenga, Radboud Universiteit Nijmegen, NIOO-KNAW, Universiteit van Amsterdam	2015
2013	Verbrakking in het laagveen- en zeekleilandschap		€ 217.800		

Voorzitter: C.J.M. van Vliet (*Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden*). **Vicevoorzitters:** A.M. Kooijman (*Sciencepark IBED*) en L.P.M. Lamers (*Radboud Universiteit Nijmegen*). **Secretaris:** R.P. de Ridder (*DLG*). **Leden:** E.S. Bakker (*NIOO-KNAW*), A. Barendregt (*Universiteit Utrecht*), P. Bremer (*Provincie Overijssel*), R. van Diggelen (*Universiteit Antwerpen*), R. Foppen (*Sovon*), M. Klinge (*Witteveen+Bos*), G. Kooijman (*Staatsbosbeheer*), B. Michielsen (*Hoogheemraadschap van Rijnland*), W.J. Rip (*Waternet*), N. Straathof (*Natuurmonumenten*) R. van 't Veer (*Van 't Veer & De Boer*) en H.H. de Vries (*De Vlinderstichting*). > [Voor meer informatie: r.p.dridder@dlg.nl](mailto:r.p.dridder@dlg.nl)

Het deskundigenteam Laagveen en Zeekleilandschap richt zich op alle wateren, moerassen, graslanden en bossen van het laagveen- en zeekleigebied. In 2012 werd onderzoek uitgevoerd naar natuurlijk peilbeheer, verbrakking en natuurontwikkeling in graslanden en moerassen in het zeekleigebied.

KENNISVERSPREIDING

Verbrakking als kans

Piet-Jan Westendorp en Gijs van Dijk, leverden vanuit OBN een bijdrage aan het Symposium Zoet-Zout platform op 31 mei-1 juni. Hun posterpresentatie met de titel Verbrakking van laag Nederland, een bedreiging of een kans? maakte indruk bij de waterdeskundigen van gemeentes, provincies en waterschappen. Zij wonnen zelfs de posterprijs. Westendorp: “Ons verhaal week sterk af van de andere posters, omdat wij vooral de kansen bij verbrakking benadrukten. Terwijl anderen het hadden over de problemen van verzilting. Ons positieve geluid sprak de mensen erg aan.”

Volgens de ecooloog bij Witteveen+Bos zien de meeste waterbeheerders en de maatschappij verzilting als een bedreiging: het zoute water komt weer binnen. “Maar wij liggen nu eenmaal in de Delta, tegen de Noordzee aan. En door zeespiegelstijging en watertekorten in de zomer is het moeilijker het zout tegen te houden. Vroeger moesten we met het zoute water leven. Met toenemende welvaart konden we de invloed van het zout terugdringen. Maar ondanks het vele kunst- en vliegwerk wordt dat nu steeds moeilijker en duurder. Je kan je afvragen of het wel zo handig is om op die manier tegen de verzilting te blijven strijden. Je kunt ook kijken wat het oplevert als

je meer meebeweegt. Door het landgebruik aan te passen en kansen te benutten. Uit ons onderzoek is gebleken dat herstel van de brakke situatie in Noord-Hollandse laagvenen kan leiden tot verbetering van de waterkwaliteit, het doorzicht van het water, en beperking van de veenaafbraak.”

Westendorp benadrukt dat de brakke veenpolders, ondanks hun kwijnend voorkomen, nog zeer bijzondere natuurwaarden hebben, in internationaal perspectief bijna uniek. Vandaar ook de Natura 2000-status. Zo tref je in polder Westzaan nog relictten aan van de situatie toen de Zuiderzee hier regelmatig overheen stroomde en boeren brak water inlieten om de percelen te bemesten met kleideeltjes. Maar het is de hoogste tijd hier nu eens echt werk te maken van de verbrakking, zegt hij. “Onlangs zag ik de nieuwe vegetatiegegevens van de polder, je ziet de situatie met de jaren achteruit gaan. Het is heel triest.”

> [Meer informatie: p.westendorp@witteveenbos.nl](mailto:p.westendorp@witteveenbos.nl)

Verbrakking van laag Nederland, een bedreiging of een kans?

Onderzoek naar de effecten van verbrakking van oppervlaktewater, met een nadruk op biogeochemische processen

Gijs van Dijk¹, Piet-Jan Westendorp², Roos Loeb¹, Alfons J.P. Smolders¹, Leon P.M. Lamers³, Marcel Klinge²

¹Onderzoekscentrum B-Ware, Radboud Universiteit Nijmegen

²Witteveen+Bos

³Landelijke Zet- en Zoutstudie, Radboud Universiteit Nijmegen

Radboud University Nijmegen

Witteveen+Bos

21

Kennisnetwerk O+BN 2012

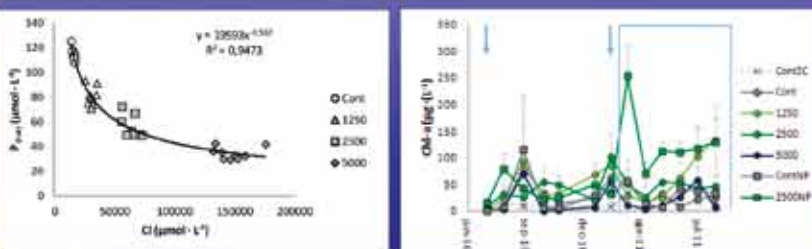
Introductie

Verbrakking of verzilting van verschillende Nederlandse oppervlaktewateren zal naar verwachting in de toekomst verder toenemen. Dit kan in Laag-Nederland een bedreiging vormen voor zoetwaterafhankelijke natuurwaarden, maar juist kansen creëren voor vermindering van veenafbraak en herstel van brakwatergerelateerde natuurwaarden. In het Nederlandse laagveen- en zeekleilandschap doen zich nu grote problemen voor op het gebied van veenafbraak, baggervorming, bodemdaling en eutrofiering van oppervlaktewateren. Mogelijk heeft verbrakking op deze processen juist een positieve uitwerking. Het Ministerie van EL&I heeft in 2010 opdracht gegeven hier nader onderzoek naar te doen (2010 – 2012).

Onderzoekopzet

Het onderzoek bestond uit: 1) literatuuronderzoek, 2) een casestudie en 3) experimenten.

In het voormalige brakke veenweidegebied IJperveld werden grote enclosures geplaatst waarin 4 verschillende zoutconcentraties werden ingesteld (0-5000 mg Cl/l) (fig. 2). Effecten van constante en fluctuerende zoutgehalten werden in het laboratorium in aquaria onderzocht (fig. 2). In de casestudie zijn mogelijke verbrakkingsscenario's voor het IJperveld onderzocht.

Figuur 1. Links de totaal fosforconcentratie in het poriewater in de waterbodem uitgezet tegen de chloorideconcentratie in het poriewater. Van links naar rechts de controlebehandeling, (zoutde zout toevoeging), de 1250 mg Cl/L behandeling, de 2500 mg Cl/L behandeling en de 5000 mg Cl/L behandeling. Rechts de chlorofyll-a-concentratie in het oppervlaktewater, met dezelfde zoutbehandelingen als in het linker figuur, de controlebehandeling zonder enclosure (ControZC) en de controlebehandeling en 2500 mg Cl/L behandelingen met extra nutriënten (ControNP en 2500NP).

Resultaten

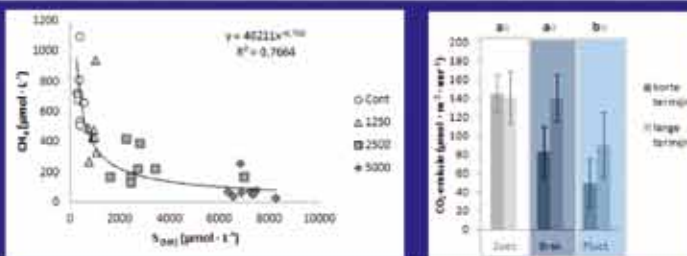
- Toenemende verbrakking leidt tot een significante daling van de fosforconcentratie in het poriewater en in het oppervlaktewater (Fig. 1).
- De ammoniumconcentratie (fytotoxisch) kan door verbrakking zowel toe- als afnemen. Dit is afhankelijk van de zoutconcentratie en de hoeveelheid ammonium die gebonden is aan het bodemcomplex.
- Verbrakking van veenbodems verlaagt zowel de uitstoot van CH_4 als CO_2 significant (Fig. 3).
- Verbrakking leidt tot een stijging van de sulfaatconcentratie en tot de vorming van (fytotoxisch) waterstofsulfide (H_2S). De vorming van sulfide leidde in dit onderzoek echter niet tot fosfaatmobilisatie.
- Effecten van fluctuerende en stabiel hoge(re) zoutgehalten op chemische processen zijn vergelijkbaar.
- Bij onvoldoende verhoging van de zoutconcentraties - al dan niet in combinatie met extra stikstof (N) of fosfor (P) - treedt sterke algengroei op.

Figuur 2. Links het veldexperiment in het IJperveld, rechts het laboratorium experiment in Nijmegen.

Conclusies

- Verbrakking kan leiden tot verminderde veenafbraak en een verbeterde waterkwaliteit. Dit biedt mogelijk perspectieven voor delen van het veenweidegebied en de zoet/zoutverdeling van oppervlaktewater.
- Hoge(re) (v.a. 5000 mg Cl/L) zoutgehalten leiden tot remming van veenafbraak en een verbeterde waterkwaliteit, terwijl lagere zoutgehalten tot waterkwaliteitsproblemen leiden.
- Voor zowel het remmen van veenafbraak als het herstel van brakwater gerelateerde natuurwaarden lijkt het instellen van een fluctuerend zoutgehalte kansrijk.
- Lange termijn onderzoek en opschaling zijn nodig om de effecten van verbrakking op het totale ecosysteem nader te kunnen bepalen.

Figuur 3. Links de totaal zwavelconcentratie uitgezet tegen de methaanconcentratie. Van links naar rechts de controlebehandeling, de 1250 mg Cl/L en de 2500 mg Cl/L behandeling. Rechts de CO_2 emissie uit de veenbodem in het doorstromingsexperiment bij constant zout, constant brak en fluctuerend zoet/brak op lange en korte termijn.

Contact:

G. van Dijk MSc., Onderzoekscentrum B-Ware, Toernooiveld 1, 6525 ED, Nijmegen, 024-3652812, Email: g.vandijk@b-ware.eu
 drs. P.J. Westendorp, Witteveen+Bos, Leeuwenbrug 8, 7400 AE, Deventer, 0570-697048, Email: p.westendorp@witteveenbos.nl

Deskundigenteam Nat zandlandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Duurzame bestrijding zonnebaars **	Stichting Bargerveen	€ 104.680	Ecologisch adviesbureau Natuurbalans Limes Divergens, Radboud Universiteit Nijmegen	OBN161-NZBE
< 2010	Voortzetting berkenonderzoek in hoogveengebieden 2009-2010	Alterra	€ 64.803	Staatsbosbeheer, Nederlandse Stichting tot Behoud van Ierse Venen	OBN158-NZ
2010	Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt – fase 1	B-Ware	€ 89.488	EKG Consult Everts & de Vries, Unie van Bosgroepen, Stichting Bargerveen, Ten Haaf en Bakker	2013 OBN173-NZBE
2011	Alternatieven voor het plaggen van natte en droge heide - evaluatie van drukkbe grazing en chopperen	De Vlinderstichting	€ 198.576	Provincie Friesland, Stichting Bargerveen, B-Ware	2014
2011	Randvoorwaarden voor herstel van kenmerkende en bedreigde soorten in het natte zandlandschap – fase 1	Stichting Bargerveen	€ 79.998	De Vlinderstichting, Unie van Bosgroepen, Wageningen UR	2013 Afgerond
2011	Peilbeheer in zwakgebufferde vennen onder veranderde hydrologische omstandigheden	Stichting Bargerveen	€ 71.356	B-Ware	2013
2011	Experimentele monitoring natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 1*	Dienst Landelijk Gebied	zie ander DT	Provincie Drenthe, Universiteit Antwerpen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, B-Ware, LIFE+, De Vlinderstichting, Stichting Willem Beijerink Biologisch Station	Fase 1 afgerond
2011	Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt – fase 2**	B-Ware	€ 50.456	EKG Consult Everts & de Vries, Unie van Bosgroepen, Stichting Bargerveen, Ten Haaf en Bakker	2013
2012	Omvorming en herstel van vochtige bossen	Unie van Bosgroepen	€ 104.100	Bosgroep Zuid-Nederland, Stichting Bargerveen, B-Ware, Alterra	2014
2012	Randvoorwaarden voor herstel van kenmerkende en bedreigde soorten in het natte zandlandschap – fase 2	Stichting Bargerveen	€ 84.000	De Vlinderstichting, Unie van Bosgroepen, Wageningen UR	2013
2012	Experimentele monitoring van het natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 2*	Dienst Landelijk Gebied	zie ander DT	Provincie Drenthe, Universiteit Antwerpen, Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, B-Ware, LIFE+, De Vlinderstichting, Stichting Willem Beijerink Biologisch Station	2013
2013	Veenbasis: afbraakprocessen in relatie tot hydrologie		€ 129.470		
2013	Experimentele monitoring van het natuurherstelproject Dwingelderveld – fase 3*	Dienst Landelijk Gebied	zie ander DT		

* in samenwerking met deskundigenteam Droog zandlandschap

** in samenwerking met deskundigenteam Beekdallandschap

Voorzitter: A.J.M. Jansen (Unie van Bosgroepen). **Vicevoorzitter:** M.G.C. Schouten (Staatsbosbeheer). **Secretaris:** L. van Tweel-Groot (Landschap Overijssel). **Leden:** E. Adema (Staatsbosbeheer), J.R. von Asmuth (KWR Watercycle Research Institute), E. Brouwer (B-Ware), R.F. van der Burg (Bosgroep Zuid Nederland), G.A. van Duinen (Stichting Bargerveen), C.L.H. Geuijen (Natuurmonumenten), M.A.P. Horsthuis (Bosgroep Midden Nederland), R.J. Ketelaar (Natuurmonumenten), H.H. van Kleef (Stichting Bargerveen), J. Limpens (Wageningen UR), J.H. Medenblik (Provincie Fryslan), P.C. van der Molen (DLG), W.J.C. Poelmans (Provincie Noord-Brabant) en M.F. Wallis de Vries (De Vlinderstichting). > **Voor meer informatie:** loekie.vantweel@landschapoverijssel.nl

Het deskundigenteam Nat zandlandschap richt zich op hoogveen, hoogveenbos, vochtige bossen, natte heischrale graslanden, natte heide en vennen. Het natte zandlandschap is in wisselende mate aangetast door ingrepen in de waterhuishouding en door stikstofdepositie. In 2012 lag de focus van het onderzoek op systeemherstel op landschapsniveau in nauwe samenwerking met andere deskundigenteams, zoals bij het natuurherstelproject in Dwingelderveld.

ONDERZOEK

Herstel kleine ecotopen in de hydrologische gradiënt

Aspepoesters, zo noemen de onderzoekers de kleine ecotopen in het nat zandlandschap, die in potentie zeer waardevol zijn maar in de praktijk niet altijd tot hun recht komen. De reden: omdat ze zo klein zijn, meestal geïsoleerd liggen en kennis van deze bijzondere systemen bij de beheerders niet overal voldoende aanwezig is. Een nieuw OBN-preadvis zet ze op de kaart.

Een consortium van onderzoeksinstellingen bracht met vele onderzoekers en terreinbeheerders een schat aan informatie bij elkaar. Volgens projectleider en onderzoeker Roland Bobbink (Onderzoekcentrum B-Ware) heeft de krachtsinspanning geleid tot een gedegen

kennisoverzicht van de kleine ecotopen en behoorlijk uitgebreid overzicht van de locaties. Uit de lijst van alle kleine ecotopen is een selectie gemaakt van die ecotopen waarvoor uitwerking het meest nodig is; criteria hierbij waren: ze zijn echt klein en er zijn veel kennishiaten. Een vijftal groepen van kleine ecotopen is verder uitgewerkt:

- Bronnen
- Basenrijke en basenarme hellingvenen
- Kwelplekken
- Wilgen- en gagelstruwelen
- Berkenbroekbossen

Bobbink is positief over de potenties voor natuurherstel van een

aantal kleine ecotopen. “Soms is het zelfs relatief gemakkelijk, want daar gaat het om lokale hydrologische systemen, maar dat is zeker niet voor alle kleine ecotopen het geval. Kortom, maatwerk is altijd noodzakelijk, en ook ecohydrologisch inzicht in de eventueel aanwezige knelpunten”

> [Meer Informatie: r.bobbink@b-ware.eu](mailto:r.bobbink@b-ware.eu)

foto: Loekie van Tweel

Op verzoek van het ministerie van EZ hebben de hoogveenspecialisten uit het deskundigenteam de twee habitattypen Actieve en Herstellende hoogvenen (H7110_A en H7120) nauwkeurig gekarteerd. Met interessante resultaten: er zijn meer gebieden met actieve (levende) hoogvenen dan we dachten.

KENNISVERSPREIDING

- Veldwerkplaats Ontwikkeling van natuurlijke landschappen in de 21e eeuw, op 9 oktober, in de boswachterijen Grolloo en Schoonloo.
- Organisatie Hoogveendag, 2 oktober, Nijmegen.

Advies OBN-deskundigenteam Nat zandlandschap over herstelmaatregelen in en rond het Korenburgerveen.

Op verzoek van Natuurmonumenten heeft het OBN-deskundigenteam geadviseerd over het herstelplan voor het Korenburgerveen bij Winterswijk. Beheerder Barry Teunissen licht toe waarom hij deze deskundigen erbij heeft gehaald. “Tussen 2000 en 2004 hebben we de eerste herstelfase van het Korenburgerveen gedaan, die was gericht op hoogveenontwikkeling. En in de zomer van 2013 gaan we met ILG-geld een tweede fase uitvoeren. Dat betreft herstel van de gradiënten tussen hoogveen en beekdallandschap. We hebben een bureau ingehuurd om het herstelplan voor te bereiden. Over dit bureau zijn we zeer tevreden en we twijfelen niet aan de deskundigheid, maar omdat dit gebied ecohydrologisch zo complex is, halen we er graag nog meer expertise bij, om zeker te weten dat we niets over het hoofd zien. Wij horen graag de mening van het OBN deskundigenteam over onze uitgangspunten en de gekozen oplossingsrichting. Zo hebben we dat ook bij de eerste fase gedaan, en dat is ons prima bevallen. Het deskundigenteam kent de lokale situatie goed en

foto: Natuurmonumenten

Ook bij de herstelwerkzaamheden in het Korenburgerveen wordt een heli ingezet om hout aan te voeren (foto: Hendriks fotografie).

heeft veel ervaring met dit soort herstelprojecten.”

Een delegatie van het deskundigenteam heeft het rapport van het onderzoeksbureau bestudeerd en is vervolgens een dag met beheerder en onderzoekers het terrein in geweest om een aantal situaties te bekijken. Dit vormde de basis voor een schriftelijk advies over het herstelplan. Op hoofdlijnen ondersteunt het advies de door Natuurmonumenten voorgestelde aanpak. Dat was voor Teunissen een belangrijke steun in de rug. “Maar het deskundigenteam kwam ook nog met enkele wezenlijke vragen, bijvoorbeeld over fosfaatgehalten en bodemopbouw van voormalige landbouwgronden. Dat vormde voor ons aanleiding om extra onderzoek te laten doen. De resultaten zijn in het definitieve plan verwerkt en het werk kan beginnen.”

> [Meer informatie: ba.teunissen@natuurmonumenten.nl](mailto:ba.teunissen@natuurmonumenten.nl)

Publicaties

- Von Asmuth, J. R., Van der Schaaf, S., Grootjans, A. P., Maas, C., 2012. Vennen en veentjes: (niet-)ideale systemen voor niet-lineaire tijdreeksmodellen. *Stromingen* 18(2), 97-112.
- Von Asmuth, J. R. Groundwater System Identification, through Time Series Analysis. Delft: Ph.D. thesis, Delft University of Technology; 2012
- Von Asmuth, J.R.; Maas, C.; Knotters, M.; Bierkens, M.F.P.; Bakker, M.; Olsthoorn, T. N.; Cirkel, D.G.; Leunk, I.; Schaars, F., and Von Asmuth, D.C. (2012). Software for hydrogeologic time series analysis, interfacing data with physical insight. *Environmental Modelling & Software* 38: 178-190.
- Post, V.E.A., Von Asmuth, J.R. (accepted), Hydraulic head measurements: New technologies, classic pitfalls. *Hydrogeology journal*.
- Von Asmuth, J.R. & Leunk, I. (2012) Winterpeilaanpassing Veerse Meer. (Niet-lineaire) hydrologische situatie en effecten op watervoerend pakket en deklaag; Rapportnr KWR 2012.091, KWR Watercycle Research Institute, Nieuwegein.

Deskundigenteam Rivierenlandschap

LOPEND ONDERZOEK

Jaar van toekenning	Titel onderzoek	Projectleiding	Bedrag (incl. BTW)	Betrokken organisaties	(verwachte) oplevering
< 2010	Kansrijkdom morfodynamische processen in het rivierenlandschap	Alterra	€ 83.097	–	OBN154-RI
2010	Zandafzetting, standplaats, beheer en botanische kwaliteit van oeverwal en rivierduinecotopen	Wageningen UR	€ 297.203	Universiteit Utrecht	OBN164-RI
2011	Herstel en ontwikkeling van hardhoutbossen	Alterra	€ 90.000	Wageningen UR, Ecobus	2013
2011	Knelpunten en mogelijkheden voor herstel van terrestrische en amfibische fauna in de uiterwaarden	Alterra	€ 59.457	Stichting Bargerveen, European Invertebrate Survey – Nederland (EIS-NL)	OBN160-RI
2012	Zandafzetting, standplaats, beheer en botanische kwaliteit van oeverwal/ rivierduin-ecotopen – fase 2	Wageningen UR	€ 250.000	Universiteit Utrecht	2014
2012	Knelpunten en mogelijkheden voor herstel van terrestrische en amfibische fauna in het riviereengebied – fase 2	Alterra	€ 91.600	Stichting Bargerveen, European Invertebrate Survey - Nederland (EIS-NL)	2013
2013	Effecten van begrazing op het halen van Natura 2000-doelen en het verhogen van veiligheid in uiterwaarden		€ 84.700	Rijkswaterstaat	

Duovoorzitters: K. de Feijter (*Staatsbosbeheer*) en H. Hekhuis (*Staatsbosbeheer*). **Vicevoorzitter:** K.V. Sýkora (*Wageningen UR*). **Secretaris:** A. Reichgelt (*Boschap*). **Leden:** J. Bekhuis (*Ark Natuurontwikkeling*), C. Buddingh (*DLG*), G. van Geest (*Deltares Utrecht*), M.M. Hefting (*Universiteit Utrecht*), A. Klink (*Hydrobiologisch Adviesbureau Klink*), W.M. Liefveld (*Bureau Waardenburg*), M.E. Nijssen (*Stichting Bargerveen*), F.G.W.A. Ottburg (*Alterra*), B. Peters (*Bureau Drift*), F.J.A. Saris (*Sovon*), P.C. Schipper (*Staatsbosbeheer*), M. Schoor (*Rijkswaterstaat*), J.A. Sluiter (*Staatsbosbeheer*) en P.J.J.J. Voorn (*Natuurmonumenten*). > Voor meer informatie: reichgelt@boschap.nl

Het deskundigenteam Rivierenlandschap richt zich op alle wateren, moerassen, graslanden en bossen van het riviereengebied, binnen- en buitendijks. Er vinden veel grote inrichtings- en rivierverruimingsprojecten plaats. Het onderzoek in 2012 richtte zich op vraagstukken rond morfodynamische processen, rivierduinecotopen en hardhoutoebossen.

ONDERZOEK

Knelpunten en mogelijkheden voor herstel van terrestrische en amfibische fauna in het riviereengebied - fase 2

Van de diersoorten die in het riviereengebied leven is al veel bekend. Maar veel ook niet, want de kennis is verbrokkeld en vaak slecht ontsloten. Niet voor niets bestond de eerste fase van dit onderzoek vooral uit inventarisatie. Projectleider Marieke de Lange van Alterra: “Eerst hebben we bepaald wat de karakteristieke diersoorten van het riviereengebied zijn, hebben we gezocht naar hun verspreidingsgegevens en is een werkwijze bedacht om de knelpunten bij de verspreiding in beeld te brengen. We hebben het heel breed getrokken. Een groot team specialisten van diverse organisaties bracht gegevens samen, niet alleen van de goed onderzochte vogels, zoogdieren, amfibieën, reptielen en dagvlinders, maar ook van slakken, bijen, zweefvliegen, regenwormen, duizendpoten en spinnen.” Voor de analyse in fase 2 zijn 120 soorten gebruikt, die nader zijn beschreven op 10 eigenschappen – bijvoorbeeld tolerantie voor overstromingen, reproductie en voedselvoorkeur. Hieruit zijn 17 soorten geselecteerd die de onderzoekers in detail hebben bestudeerd op twee riviertrajecten: langs de Waal en langs de IJssel. De Lange: “Gelukkig hadden we goede morfologische kaarten. Als je het voor een soort doorrekent in GIS krijg je uiteindelijk een gedetailleerde kaart met verschillende kleuren die iets zeggen over de geschiktheid van het habitat voor die soort. Met dat beeld krijg je een idee van de knelpunten in het landschap.” Uit de analyse blijkt dat het ontbreken van oobos, laag dynamische moerassen en zones met hoge morfodynamiek zoals grindoevers en

Grindwolfspin in zijn natuurlijke biotoop: zandige rivieroever.

steilrandjes, voor veel soorten een knelpunt vormt. Wat ook vaak slecht uitpakt is de homogeniteit in de uiterwaarden, zoals bij de grindwolfspin. Deze heeft 's zomers een dynamisch stukje grindoevers nodig en wil 's winters juist wat hoger zitten op een oeverwal. > Meer informatie: marieke.delange@wur.nl

foto's: Marijn Nijssen

foto: Hans Boll

Leden van het DT in actie tijdens visexcursie in Wetland Passewaay bij Tiel.

KENNISVERSPREIDING

- Veldbezoek van DT aan Korenwaard bij Den Bosch, op verzoek van beheerder, 26 april.
- Presentatie over DT Rivierenlandschap, tijdens bijeenkomst van het Platform beek- en rivierherstel, 5 juni.
- Visexcursie voor leden van DT Rivierenlandschap in Wetland Passewaay, 23 augustus.
- Veldwerkplaats Nevengeulen in rivieruiterwaarden, 18 oktober.

Miniveldwerkplaats op de Beheerdersdag Riviervissen, 28 september.

Tussen de kribvakken in de Bosscherwaarden aan de Lek verzorgde Fabrice Ottburg een miniveldwerkplaats riviervissen. In zijn inleiding benadrukte de ecooloog van Alterra het belang van nevengeulen, kraamkamers en rivierdynamiek. Vervolgens gingen twee groepen van ieder 15 á 20 personen vissen. Met steeknetten haalden zij tientallen vissen uit het water. Zij vingden zwartbekgrondels en Kesslers grondels, in alle jaarklassen. Beide soorten behoren tot de categorie 'exotische riviergrondels', soorten die zich de laatste jaren zeer succesvol voortplanten in onze grote rivieren. De vissen komen oorspronkelijk uit het stroomgebied van de Donau. Door de aanleg van

het Main-Donaukanaal werd dit stroomgebied verbonden met het stroomgebied van de Rijn. Ottburg: "Helaas vingden we geen enkele inheemse vis. Dat is wel triest..."

Tijdens de excursie ontspon zich een levendige discussie over wat wel en wat niet te doen aan deze exoten.

Van de deelnemers kwamen veel positieve reacties. Dit maakte duidelijk dat deze actieve excursievorm veel bijdraagt aan kennisdeling.

> Meer informatie: fabrice.ottburg@wur.nl

Publicaties

Van Geest, G.J. & T. Buijse (2012) Kansen voor waterplanten in semi-stagnante uiterwaardplassen. De Levende Natuur 113 (6): 280 – 286.

Samenwerkingsverbanden

Voor een eerste verkenning voor de Kennisagenda 2014-2018 is op 6 december een brede bijeenkomst georganiseerd. Aanwezig waren partners buiten het DT Rivierenlandschap, zoals Rijkswaterstaat, Bureau Waardenburg, Waterschap Rivierenland, STOWA en Bureau Drift. Een concreet resultaat van deze bijeenkomst: nieuwe leden zijn toegetreten tot het DT Rivierenlandschap.

Voorzitter: H. Siepel (*Wageningen UR*). **Secretaris:** H.H. van Kleef (*Stichting Bargerveen*). Leden: D. Bal (*Ministerie van Economische Zaken - PDN 2000*), A. Barendregt (*Universiteit Utrecht*), J. Bouwman (*Unie van Bosgroepen*), T.G.Y. van den Broek (*Natuurmonumenten*), D. Groenendijk (*PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland*), W.J. Holtland (*Staatsbosbeheer*), J. Kranenbarg (*Stichting RAVON*), F.J.A. Saris (*Sovon*), H. Sierdsema (*Sovon*), Q.L. Slings (*PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland*) en P.F.M. Verdonschot (*Alterra*). > **Voor meer informatie:** h.vankleef@science.ru.nl

Werkzaamheden 2012

De Expertisegroep Fauna heeft zich vooral bezig gehouden met de begeleiding van OBN-onderzoek waarin beheer van fauna een belangrijke rol speelt. Voorbeelden daarvan zijn de projecten over herstel en fauna van hellingschraallanden, effecten van het stoppen van maai-beheer bij vernatting, en voedselkwaliteit en biodiversiteit in bossen. Daarnaast werd gediscussieerd over de belangrijkste bedreigingen en kansen voor kenmerkende diersoorten uit de Nederlandse natuurterreinen. Onderwerpen als het effect van stikstof, de werking van verstarren en voordelen van historisch landgebruik zijn uitgewerkt tot onderzoeksvoorstellen en geagendeerd bij de deskundigenteams.

Excursie Weerribben

Op 13 september bezocht de Expertisegroep Fauna de Weerribben. Ook lokale beheerders waren aanwezig en onderzoeker Henk de Vries van De Vlinderstichting, die de effecten van waterpeilfluctuaties op de grote vuurvliinder bestudeert. In het veld werden de gevolgen van waterpeilverstarren en verzuring bekeken en werd gediscussieerd over maatregelen waarmee de negatieve ontwikkelingen kunnen worden tenietgedaan. Op een van de bezochte locaties was er aandacht voor mogelijke effecten van waterpeilfluctuaties op populaties van de ernstig bedreigde grote vuurvliinder. Deze zeldzame dagvlinder komt nog slechts voor in drie moerasgebieden in Noordoost Nederland, de grootste populaties zitten in de Weerribben. De Nederlandse grote vuurvinders behoren tot de ondersoort *Batava*, die uitsluitend nog in ons land voorkomt. Het Natura 2000 doel is daarom ook: uitbreiding en verbetering van het leefgebied ten behoeve van uitbreiding van de populatie.

De Vries volgt de ontwikkelingen van de grote vuurvliinder en de waardplant waterzuring, parallel aan het OBN-onderzoek naar een natuurlijker peilbeheer (Universiteit van Amsterdam e.a.). Hij doet dat zowel binnen een van de twee gecreëerde compartimenten waar jaarlijks tijdens twee korte periodes experimenteel een sterker fluctuerend peil wordt gehanteerd als daarbuiten. De Vries: "Het onnatuurlijke vlakke waterpeil wordt nu al zo lang gehanteerd dat we niet weten wat de gevolgen zijn voor flora en fauna als dat verandert. Vandaar dit onderzoek. Een meer natuurlijk waterpeil – met hogere peilen in de winter en lagere in de zomer – lijkt op het eerste gezicht niet zonder risico voor de overwinterende rupsen van de grote vuurvliinder. Daarnaast zou een meer natuurlijk waterpeil tot gevolg kunnen hebben dat de waardplant waterzuring op de huidige locaties langzaam verdwijnt en zich op nieuwe locaties vestigt."

Na een aantal jaren onderzoek is zijn voorlopige conclusie dat de waardplant zich nog goed weet te handhaven. "De reproductie van vlinders in het experimentele plot blijkt zelfs succesvoller dan daarbuiten." Hij ziet daarom nog geen aanwijzing voor negatieve effecten op de grote vuurvliinder door deze (kort durende) peilverandering. De onderzoeker hecht eraan te benadrukken dat dit voor andere diersoorten anders kan liggen. "Want al te gemakkelijk wordt bij fauna generaliseerd."

> **Voor meer informatie:** henk.devries@vlinderstichting.nl

Grote vuurvliinder en zijn voortplantingsbiotoop in de Weerribben.

foto's: Henk de Vries

Bij het Kennisnetwerk OBN betrokken organisaties

Alterra
Aequator
Agenschap NL
Arcadis
Arens Bureau voor Strand- en Duinonderzoek
Ark Natuurontwikkeling
Biosphere Science Productions
Bosgroep Midden Nederland
Bosgroep Zuid Nederland
Bosschap
Bureau Drift
Bureau Waardenburg
Deltaprogramma
Deltares
Deltares Utrecht
De Vlinderstichting,
Dienst Landelijk Gebied (Centrale Eenheid, Regio Noord, Regio Oost, Regio West, Regio Zuid)
Dienst Vastgoed Defensie regio Noord
Dunea
Ecobus
EGG consult everts & de vries
Eichhorn Ecologie
European Invertebrate Survey – Nederland (EIS-NL)
Gegevensautoriteit Natuur
Geldersch Landschap en Geldersche Kastelen
Gemeente Bergen
Groene Kenniscoöperatie
Hoogheemraadschap de Stichtse Rijnlanden
Hydrobiologisch Adviesbureau Klink
IPO
It Fryske Gea

KWR Watercycle Research Institute
Landschap Noord-Holland
Landschap Overijssel
Landschapsbeheer Nederland
Life+
Ministerie van Economische Zaken
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg
Nederlandse Stichting tot Behoud van Ierse Venen
NIOO-KNAW
Onderzoekcentrum B-WARE
Paddenstoelenstichting
Provincie Drenthe
Provincie Fryslân
Provincie Limburg
Provincie Noord-Brabant
Provincie Overijssel
Provincie Zeeland
Puccimar
PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland N.V.
Radboud Universiteit Nijmegen (Faculteit Natuurwetenschappen, Wiskunde en Informatica)
Rijkswaterstaat
Royal HaskoningDHV
Sciencepark IBED
Staatsbosbeheer (hoofdkantoor, Regio Noord, Regio Oost, Regio West, Regio Zuid)
SOVON Vogelonderzoek Nederland
Stichting Bargerveen
Stichting de Marke (B)
Stichting ERA
Stichting Geomorfologie en Landschap
Stichting Het Drentse Landschap

Stichting Het Limburgs Landschap
Stichting RAVON
STOWA
Ten Haaf en Bakker
Tsjechische Academie van Wetenschappen
Unie van Bosgroepen
Universiteit van Amsterdam (Faculteit der Natuurwetenschappen)
Universiteit Antwerpen (departement Biologie)
Universiteit Groningen (IVEM, Center for Energy and Environmental Studies)
Universiteit Utrecht
Van 't Veer & De Boer- Ecologisch Advies- en Onderzoeksbureau
Vereniging Natuurmonumenten (hoofdkantoor, regiokantoren Zuid-Holland en Zeeland)
Vitens
Vogelbescherming Nederland
Wageningen Universiteit en Research Centrum (Environmental Sciences Group)
Waterdienst Lelystad
Waternet
Waterschap Aa & Maas
Waterschap De Dommel
Waterschap Hunze & Aa's
Waterschap Peel en Maasvallei
Waterschap Reest en Wieden
Waterschap Regge en Dinkel
Waterschap Roer en Overmaas
Waterschap Vallei & Veluwe
Wetterskip Fryslân
Witteveen+Bos

Colofon

Een uitgave van: Kennisnetwerk OBN

Vormgeving: Aukje Gorter grafisch ontwerper

Drukwerk: Drukkerij Tienkamp, Groningen

Samenstelling en redactie: Hans van den Bos (Bosbeeld), Anne Reichgelt, Mark Brunsveld en Wim Wiersinga (Bosschap)

Aan dit jaarverslag werkten mee: de secretarissen van de deskundigenteams en expertisegroep Fauna, R. Bobbink, G. van Dijk, R. van Genderen, S. van Gils, J.J. de Graeff, A. Grootjans, P. Hommel, G. Jagers op Akkerhuis, F. Kremer, M. de Lange, H. de Mars, M. Nijssen, M. O'Brian, F. Ottburg, A. Ovaa, R. Terhürne, B. Teunissen, R. Verdonschot, J. Vogels, H. de Vries, M. Wallis de Vries, P. Westendorp, W. Winter.

Foto voorzijde: Hendriks Fotografie.

Foto achterzijde: Deelnemers aan het Atlantic Seminar trotseren de ijzige kou in de Hollandse duinen; foto: Jiery van Roon.

© Het Bosschap, 2013

ontwikkeling+beheer natuurkwaliteit

o+bn

Bosschap – *bedrijfschap voor bos en natuur*
Postbus 65
3970 AB Driebergen

Telefoon

030-6930130

E-mail voor OBN-zaken

wiersinga@bosschap.nl

E-mail algemeen

algemeen@bosschap.nl

Internet

www.bosschap.nl

Het Bosschap zet zich in voor de bedrijfsmatige aspecten van het bos- en natuurbeheer in Nederland. Ontwikkeling van kennis over natuurbeheer is daarbij een belangrijke invalshoek.

Eind 2012 waren bij het Bosschap 1963 bos- en natuureigenaren (met minimaal 5 ha bos en/of natuur in eigendom) bij het Bosschap geregistreerd, alsmede ten minste 368 bosaannemers (met een jaaromzet van € 11.345 of meer). In totaal gaat het hierbij om 300.950 ha bos en 200.500 ha natuur, en ruim 42 miljoen euro aan omzet van aangesloten bosaannemers.

Eigenaren zijn organisaties als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, de twaalf landschappen, gemeenten, waterschappen en het ministerie van Defensie als ook een diverse groep van particulieren.

ontwikkeling+beheer **natuurkwaliteit**

o+bn

Ministerie van Economische Zaken

